

KAPITOLA PÁTÁ

Co dělat?

„Mám za to, že prozíravě řízený kapitalismus se pravděpodobně může stát z hlediska dosahování ekonomických cílů efektivnějším než jakýkoliv dnes představitelný alternativní systém. To samo o sobě je ale v mnoha ohledech velmi problematické. Problém, před kterým stojíme, je promyslet takový systém organizace společnosti, který bude co nejeftivnější, aniž by urážel naši představu uspokojivého způsobu života.“

John Maynard Keynes

Od těch, kteří tvrdí, že za všechno může systém, nebo kteří za každým politickým přešlapem tuší nekalé manévrování, se toho nemůžeme mnoho naučit. Nicméně sklon k tomu ne-souhlasit, oponovat a mít jiný názor – jakkoliv může být ve své krajní podobě nepřijemný – je zdrojem životní síly otevřené společnosti. Potřebujeme lidi, kteří z odporování převládajícím názorům učiní ctnost. Demokracie stojící na trvalém konsensu nezůstane demokracií nadlouho.

Obhajoba disentu

„Místo toho, aby své čím dál větší materiální a technické zdroje využili k vybudování města snů, budovali muži devatenáctého století chudinské čtvrti... [které] se z hlediska soukromého podnikání, vyplatily, zatímco budovat město snů, jak si mysleli, by bylo činem pošestile marnotratnosti, který by – abychom použili stupidní obrat ze

světa financí – ‚zadlužil budoucnost‘ ... Tatáž logika sebedestruktivní finanční kalkulace ovládá všechny oblasti života. Ničíme krásu naší krajiny, protože nikým nevládnoucí nádherná příroda nemá žádnou ekonomickou hodnotu. Jsme schopní vypnout slunce a hvězdy, protože nevyplácíme dividendy.“

John Maynard Keynes

Přizpůsobovat se je lákavé. Společenský život je mnohem snadnější tam, kde se zdá, že spolu všichni navzájem souhlasí, a kde jsou názorové rozdíly tlumeny kompromisy. Společností a společenstvím, kde tyto návyky chybějí nebo přestaly fungovat, se nedaří dobře. Konformismus ovšem má svou cenu. Uzavřený okruh názorů a myšlenek, v němž projevy nespokojenosti a odporu nejsou povoleny, případně jsou dovoleny jen v rámci vymezených a konvenčních mezí, ztrácí schopnost energicky a nápaditě reagovat na nové výzvy.

Spojené státy jsou zemí, která vznikla z malých obcí. Jak může potvrdit každý, kdo v takových místech nějakou dobu žil, panuje v nich přirozená tendence vyžadovat uniformitu veřejného jednání svých členů. Ve Spojených státech je tato tendence částečně vyvažována individualistickými sklony prvotních usedlíků a ústavními zárukami, které vznikly na ochranu odlišných názorů menšin a jednotlivců. Jak ale – podobně jako jiní pozorovatelé – poznamenal Alexis de Tocqueville, váhy se už před drahnou dobou vychýlily směrem ke konformismu. Jednotlivci mají nadále právo říkat si, co chtějí. Když ale jejich názory odporují názorům většiny, stanou se z nich psanci nebo přinejmenším je jejich hlas upozaděn.

Británie bývala odlišná. Byla to tradiční monarchie ovládaná dědičnou elitou, která svou moc udržovala tím, že tole-rovala nebo dokonce integrovala opozici a z tolerance učinila svou ctnost. Země se však stala méně elitářskou a více populistickou a, jak mohl předpovědět Tocqueville, nekonformní

rysy jsou ze společenského života čím dál tím více vylučovány. Plnokrevná opozice vůči všeobecně přijímaným názorům týkajícím se čehokoliv od politické korektnosti až po daňové sazby je dnes v Británii téměř stejně vzácná jako ve Spojených státech.

Nonkonformismus má různé zdroje. V nábožensky založených společnostech, zejména v těch, kde existuje nějaké oficiální náboženství – katolicismus, anglikánství, islám nebo judaismus – jsou nejúčinnější a nejstarší tradice disentu zakouřené v teologických sporech. Není náhodou, že britská Labouristická strana se zrodila roku 1906 z koalice organizací a hnutí, které z valné části vycházely z nonkonformních kongregací. Živnou půdou pro opoziční postoje jsou také třídní rozdíly. Ve třídě rozdělených společnostech (a občas i v kastovně organizovaných společenstvích) mají ti na spodních příčkách společenského žebříčku silnou motivaci bouřit se proti své situaci a potažmo proti společenskému uspořádání, které ji konzervuje.

V posledních desetiletích byla názorová opozice úzce spojována s intelektuály – tedy se skupinou, která byla původně ztotožňována s protesty proti zneužívání státní moci v devatenáctém století, ale v naší době je více známá vystupováním proti mainstreamovému veřejnému mínění. Současní intelektuálové se bohužel jen málo zajímají o praktická témata veřejné politiky a raději se angažují v etických tématech, která nabízejí zdánlivě snadnější řešení. Debata o tom, jak si máme vládnout, tak zůstává doménou odborníků a „think tanků“, kde bývá jen zřídka prostor pro nekonvenční názory a z nichž je veřejnost prakticky vyloučena.

Otázkou není, zda souhlasíme či nesouhlasíme s určitým zákonem, ale to, jak vedeme debatu o svých společných zájmech. Abych uvedl důvěrně známý příklad: ve Spojených státech jakákoliv diskuse o veřejných výdajích a o výhodách či

nevýhodách aktivní role vlády velmi rychle narazí na dvě omezující dogmata. První nařizuje, že všichni musíme podporovat co nejnižší úroveň daní a v co možná nejširší míře uplatňovat zásadu „nenechat vládu zasahovat do našich záležitostí“. Druhé, které je v podstatě jen demagogickou variantou prvního, tvrdí, že nikdo z nás by si nepřál nahradit náš skvěle fungující tradiční systém vlády a života „socialismem“.

Evropané se naivně domnívají, že jsou méně konformističtí než Američané. Tendence mnoha amerických občanů stahovat se za náboženské hradby a nahrazovat nezávislost ducha kolektivní identitou jim připadá směšná. Poukazují na zvrácené důsledky lokálních referend v Kalifornii, kde dobře financované volební iniciativy zničily daňovou základnu sedmé největší světové ekonomiky.

Ale byli to Švýcaři, kdo nedávno referendem zakázali stavbu minaretů v zemi, kde stojí pouhé čtyři a kde prakticky všichni trvale žijící muslimové jsou sekulární uprchlíci z Bosny. A byli to Britové, kdo povolně přijali vše – od bezpečnostních kamer po posílené a soukromí narušující pravomoci policie –, takže se z jejich země dnes stala nejvíce „informovaná“ a autoritativní demokracie světa. Dnešní Evropa je v mnoha ohledech lepším místem k životu než Spojené státy. Zdaleka ale není dokonalá.

Dokonce i intelektuálové ohýbají hřbet. Během války v Iráku a Afghánistánu přestala absolutní většina politických komentátorů v Británii a Spojených státech předstírat jakoukoliv nezávislost myšlení a striktně se držela vládního stanoviska. Kritika armády a vládních představitelů, která je v době války vždy obtížná, byla marginalizována a pohlíželo se na ni jako na něco hraničícího se zradou. Intelektuálové v kontinentální Evropě měli větší volnost kritizovat zbrklé válečné tažení, ale jen díky tomu, že jejich vlastní političtí vůdcové byli v této otázce rozpolcení a jejich společnosti rozdělené. Morální od-

vaha potřebná k zastávání odlišného názoru a jeho obhajobě před kritickými čtenáři nebo posluchači je vzácná všude.

Nicméně válka, podobně jako rasismus, přinejmenším nabízí jasné morální volby. I dnes má většina lidí jasno v tom, jak pohlížet na vojenské akce nebo rasové předsudky. Ale v oblasti hospodářské politiky si občané dnešních demokracií osvojili příliš velkou zdrženlivost a skromnost. Byli jsme poučeni, že jde o odborná témata. Ekonomika a její politické souvislosti prý přesahují meze chápání obyčejných lidí – tento názor posiluje narůstající nesrozumitelnost a matematický jazyk ekonomického žargonu.

Jen málo „laiků“ si troufne odporovat ministru financí nebo jeho odborným poradcům. Kdyby tak činili, dostalo by se jim podobného doporučení, jaké mohl středověký kněz dávat svým ovečkám – že se totiž těmito otázkami nemusí sami zabývat. Liturgie musí být zpívána v tajemném jazyce srozumitelném pouze zasvěceným. Všem ostatním postačí víra.

Jak se ale ukazuje, víra *nestačí*. Císařové hospodářské politiky v Británii a Spojených státech, nemluvě o jejich stoupencích a obdivovatelích od Tallinu po Tbilisi, jsou nazí. Nicméně jelikož mnozí komentátoři už nějakou dobu sdílí jejich módní postoje, nejsou v pozici, aby je mohli kritizovat. Musíme se znovu naučit, jak kritizovat ty, kdo nám vládnou. Abychom tak ale mohli činit důvěryhodně, musíme se vysvobodit z pasti konformismu, v němž jsme my sami stejně jako oni lapeni.

Osvobození je aktem vůle. Nemůžeme doufat, že se nám podaří obnovit naši zanedbanou veřejnou diskusi – podobně jako naši rozpadající se materiální infrastrukturu – pokud nebudeme dostatečně rozhněvaní na naši stávající situaci. Nemělo by být možné, aby nějaký demokratický stát zahájil nezákonnou válku na základě vědomé lži a prošlo mu to. Mlčení obklopující nedávnou nedostatečnou reakci Bushovy administrativy na hurikán Katrina prozrazuje depresivně cynický po-

stoj k odpovědnosti a funkcím státu. Od Washingtonu prostě očekáváme nedostatečné výkony. Nedávné rozhodnutí amerického Nejvyššího soudu dovolující firmám poskytovat neomezené finanční příspěvky volebním kandidátům, stejně jako skandál okolo poslaneckých „výdajů“ v britském Parlamentu ilustrují nekontrolovanou roli peněz v současné politice.

Když premiér Gordon Brown reagoval na zprávu o ekonomické nerovnosti ve Velké Británii z ledna 2010, která potvrdila skandální propast mezi bohatými a chudými, o jejíž rozšíření se postarala jeho strana, označil ji za „důvod k vystřízlivění“ a připustil, že před sebou „máme ještě dalekou cestu“. Připomíná to kapitána Renaulta z *Casablancy*: „Jsem šokován, šokován.“

Strmý pád prezidenta Obamy z výšin popularity, způsobený z velké části jeho nepříliš obratným prosazováním zdravotnické reformy, přispěl k ještě větší nespokojenosti mladé generace. Bylo by jednoduché propadnout skepsi a znechucení z neschopnosti (nebo něčeho horšího) těch, kdo jsou momentálně pověřeni nám vládnout. Pokud ale necháme problém radikální politické obnovy stávající politické třídě – Blairům, Brownům, Sarkozyům, Clintonům a (obávám se) Obamům – bude naše nespokojenost jen narůstat.

Aktivitám opozice a disentu se věnují převážně mladí. Není náhodou, že lidé, kteří vyvolali Francouzskou revoluci, podobně jako reformátoři a plánovači Nového údělu a poválečné Evropy, byli výrazně mladší než ti, které vystřídali. Mladí lidé, jsou-li konfrontováni s nějakým problémem, spíše než aby rezignovali, se nad ním mnohem pravděpodobněji zamyslí a budou požadovat, aby byl vyřešen.

Zároveň je ale také více než příslušníky starší generace láká pokušení apolitičnosti – tedy názor, že jelikož politika v naší době tolik zdegenerovala, neměli bychom se jí vůbec zabývat. V minulosti skutečně existovaly situace, kdy „nezabývat

se politikou“ představovalo správnou *politickou* volbu. Během posledních desetiletí komunistických režimů byla „antipolitika“, politika „jako-kdyby“ i mobilizace „moci bezmocných“ na místě. Bylo tomu tak proto, že oficiální politika v autoritativních režimech představovala fasádu pro legitimizaci holé moci. Její obcházení bylo proto samo o sobě radikálně rozkladným politickým činem, který nutil režim řešit své problémy, případně odhalit své násilné jádro.

Nicméně zkušenosti ze specifické situace hrdinných disidentů v autoritativních režimech nesmíme zevšeobecňovat. Příklad „antipolitiky“ sedmdesátých let, spojené s důrazem na lidská práva, pravděpodobně svedl jednu generaci mladých aktivistů k názoru, že by se vzhledem k tomu, že běžné cesty ke změně jsou beznadějně zatarasené, měli vzdát stranické politiky a obrátit se k nevládním organizacím zaměřeným na jedno téma, jež nejsou pošpiněny kompromisem. V důsledku toho dnes mladého člověka, který se chce nějak zapojit, jako první napadne přidat se k Amnesty International, Greenpeace, Human Rights Watch nebo Lékařům bez hranic.

Takové mravní pohnutce nelze samozřejmě nic vytknout. Ale republiky a demokracie existují pouze na základě zapojení svých občanů do správy veřejných záležitostí. Pokud aktivní či angažovaní občané opustí politiku, ponechají tím svou společnost napospas jejím nejprůměrnějším a nejprodejnějším politikům a úředníkům. Dnešní britská Dolní komora nabízí smutnou podívanou – salon plný dosazenců, přitakávačů a kariéristů. Situace je přinejmenším tak špatná jako v roce 1832, tedy naposledy, kdy byla komora přinucena k reformě a její „zastupitelé“ byli vyhnáni ze svých sinekur. Americký Senát, který býval baštou republikánského konstitucionalismu, se stal strojenou a nefunkční parodií sebe sama. A francouzské Národní shromáždění již ani neaspiruje na roli schvalovacího razítka pro prezidenta, který je obchází dle libosti.

Během dlouhého století konstitucionálního liberalismu, od Gladstona po L. B. Johnsona, řídila západní demokracie o poznání kvalitnější sorta státníků. Bez ohledu na své politické preference představovali Léon Blum a Winston Churchill, Luigi Einaudi a Willy Brandt, David Lloyd George a Franklin Roosevelt politickou třídu, která si silně uvědomovala své mravní a společenské závazky. Je otevřenou otázkou, zda tyto politiky stvořily okolnosti, nebo zda muže jejich kalibru přivedla do politiky dobová kultura. Dnes nepůsobí ani jedna z těchto pobídek. Politicky vzato žijeme v éře trpaslíků.

Nic jiného ale nemáme k dispozici. Volby do parlamentu, kongresové volby či výběr kandidátů národního shromáždění jsou stále jedinými zákonnými prostředky, jak veřejné mínění převést na kolektivní jednání. Mladí lidé tedy nesmějí ztratit víru v naše politické instituce. Když mladiství radikálové v západním Německu šedesátých let ztratili veškerou úctu k federální republice a *Bundestagu* (tedy parlamentu), založili „mimoparlamentní akční skupiny“ – předchůdce skupiny Bader-Meinhofové.

Disent se musí držet v mezích zákona a své cíle musí prosazovat politickými prostředky. To ovšem není argument ve prospěch pasivity nebo kompromisu. Republikánské instituce byly degradovány – především penězi. Ještě horší je, že samotný politický jazyk byl zbaven své podstaty a významu. Většina dospělých Američanů není spokojena s tím, jak se jim vládne, se způsobem, jakým jsou přijímána rozhodnutí, a s nepatřičným vlivem, který uplatňují skupinové zájmy. Podle průzkumů veřejného mínění ve Velké Británii ještě nikdy neexistovala větší míra rozčarování s politikou, stranickými mašinériemi a jimi prosazovanou politikou než dnes. Takové pocity není radno ignorovat.

Toto selhání demokracie přesahuje hranice států. Rozpačité fiasko kodaňské konference o klimatu z prosince 2009 již

vyvolává mezi mladými lidmi cynismus a frustraci; co s námi bude, pokud nebudeme brát vážně důsledky globálního oteplování? Debakl reformy zdravotnictví ve Spojených státech a finanční krize posílily pocit beznaděje i mezi přátelsky nakloněnými voliči. Musíme začít jednat na základě našeho tušení nadcházející katastrofy.

Přeformulování veřejné debaty

„Bez znalosti větru a proudu, bez vědomí nějakého cíle, se lidé ani společnosti neudrží morálně ani ekonomicky dlouho nad hladinou jen díky tomu, že budou vylévat z lodi vodu.“

Richard Titmuss

Většina kritiků našich současných poměrů začíná u institucí. Zaměří se na parlamenty, senáty, prezidenty a lobby a poukáží na to, jak tyto instituce degradovaly nebo jak zneužívají důvěru a autoritu, která jim byla svěřena. Vyvodí z toho, že právě odtud také musí začít jakákoliv reforma. Potřebujeme nové zákony a nová volební pravidla, omezení lobbingu a financování politických stran, potřebujeme dát více (či méně) pravomocí exekutivě a potřebujeme najít způsoby, jak dosáhnout toho, aby volení i nevolení funkcionáři byli vnímaví a odpovědní vůči svým voličům a zaměstnavatelům – tedy k nám.

To všechno je pravda. O takovýchto změnách se ale mluví už desítky let. Nyní by již mělo být jasné, že důvodem, proč nebyly uskutečněny, respektive proč se neprosazují, je, že je vymýšlejí, navrhují a realizují ti, kdo jsou za problém sami zodpovědní. Nemá valný smysl požadovat od amerického Senátu, aby zreformoval svá pravidla lobbingu. Jak před sto lety slavně poznamenal Upton Sinclair: „Je obtížné přimět člověka, aby něco pochopil, když jeho plat závisí na tom, že to ne-

chápe.“ Z týchž důvodů můžeme stěží očekávat, že by se parlamenty ve většině evropských zemí, které dnes vzbuzují pocity sahající od znuděnosti po opovržení, samy o sobě staly znovu tím, čím by měly být.

Musíme začít odjinud. Jak je možné, že během posledních desetiletí bylo pro vládnoucí politiky tak snadné přesvědčit své voliče o tom, že jejich politické programy jsou moudré, ba přímo nezbytné? Protože se nenabízela žádná koherentní alternativa. I když existují významné programové rozdíly mezi hlavními politickými stranami, jsou předkládány jen jako různé verze stejného cíle. Stalo se samozřejmým tvrdit, že všichni chceme totéž, jen se trochu rozcházíme v tom, jak toho dosáhnout.

Ale to prostě není pravda. Bohatí nechtějí totéž co chudí. Ti, jejichž živobytí závisí na zaměstnání, nechtějí totéž co ti, kteří žijí z investic a dividend. Ti, co nepotřebují veřejné služby, protože si mohou dovolit soukromé dopravní prostředky, vzdělávání a ochranu, neusilují o stejné věci jako ti, kdo jsou zcela závislí na veřejném sektoru. Ti, kdo mají prospěch z války, ať už jako armádní dodavatelé nebo z ideologických důvodů, mají odlišné cíle od těch, kdo jsou proti válce.

Společnosti jsou složité organismy plné protichůdných zájmů. Tvrdit, že tomu tak není, popírat rozdíly vyplývající z třídní příslušnosti, bohatství či vlivu neznamená nic jiného než podporovat zájmy jedné skupiny na úkor skupiny jiné. Toto tvrzení bývalo považováno za samozřejmé; dnes jsme nabádáni, abychom je odmítli jakožto štvavé podněcování k třídní nenávisti. Podobným způsobem jsme také vyzýváni, abychom sledovali svůj vlastní ekonomický prospěch na úkor všeho ostatního.

Trhy však mají přirozenou tendenci preferovat potřeby, které lze redukovat na komerční kritéria nebo ekonomická měřítká. Pokud můžete něco prodat nebo si to koupit, pak to

je kvantifikovatelné a lze stanovit, jaký to má podíl na (kvantitativně vyjádřeném) kolektivním blahu. Co si však máme počít s těmi statky, jichž si lidé vždycky cenili, ale které nelze kvantifikovat?

Jak poměřovat hodnotu spokojenosti? Férovosti a spravedlnosti? Jaké náklady představuje sociální vyloučení, nedostatek příležitostí nebo ztracené naděje? Takovéto otázky pro většinu lidí znamenají mnohem více než souhrnný nebo dokonce individuální zisk či růst. Vezměme si například ponížení. Co kdybychom je považovali za ekonomický náklad, za náklad společnosti? Co kdybychom se rozhodli „kvantifikovat“ újmu, která vzniká, když lidé musí snášet pohrdání od svých spoluobčanů proto, že jsou odkázáni na státní podporu?

Jinak řečeno, co kdybychom se pokusili do našich odhadů produktivity, efektivity či blahobytu zahrnout rozdíl mezi ponižující almužnou a podporou pojatou jako právní nárok? Možná bychom pak došli k závěru, že poskytování všeobecně dostupných sociálních služeb, veřejného zdravotního pojištění či dotované veřejné dopravy ve skutečnosti představuje nákladově efektivní způsob, jak dosáhnout našich společných cílů. Taková kalkulace je samozřejmě ze své podstaty problematická. Jak můžeme kvantifikovat „ponížení“? Jaké jsou měřitelné náklady omezení přístupu obyvatel odlehlých oblastí do velkoměst? Jakou cenu jsme ochotni zaplatit za život v dobré společnosti?

Samotné „bohatství“ volá po předefinování. Často slyšíme, že prudce progresivní daňové sazby či hospodářské přerozdělování ničí bohatství. Není pochyb o tom, že taková politická opatření omezují zdroje některých jednotlivců ve prospěch jiných; nicméně to, jak rozdělíme koláč, má jen malý vliv na jeho velikost. Přispěje-li přerozdělování bohatství z dlouhodobého hlediska k zlepšení zdraví dané země, snížení společenského napětí vznikajícího ze závisti, nebo k zlep-

šení a zrovnoprávnění přístupu všech občanů k službám, které byly dříve dostupné jen úzké menšině, nepovede se zemi lépe?⁴⁵

Jak si čtenář mohl povšimnout, užívám výrazy jako „bohatství“ nebo „vést si lépe“ ve smyslu, který dalece přesahuje jejich současné úzce materiální užívání. Mám za to, že jediným realistickým způsobem, jak přivodit změnu, je pokusit se o něco podobného v mnohem širším měřítku – tedy přeformulovat naši veřejnou diskusi. Pokud nebudeme jiným způsobem hovořit, nebudeme jinak ani uvažovat.

Pro takový pohled na politickou změnu existuje historický precedens. Když ve Francii na sklonku osmnáctého století předrevoluční režim ztrácel půdu pod nohama, ty nejvýznamnější politické změny nevycházely z protestních hnutí ani státních institucí, jež se jim stavěly na odpor. Přicházely spíše v jazyce samém. Novináři a pamfletáři, společně s občas protestujícími úředníky a kněžími, vytvářeli ze staršího jazyka spravedlnosti a práv lidu novou rétoriku veřejné politické akce.

Jelikož nebyli s to utkat se s monarchií přímo, začali ji připravovat o legitimitu tím, že vymýšleli a vyjadřovali námitky vůči stávajícím pořádkům a postulovali alternativní zdroje autority, v něž by „lid“ mohl mít důvěru. V podstatě vynalezli moderní politiku a přitom doslova zdiskreditovali⁴⁶ všechno, co tu bylo předtím. Když pak vypukla revoluce, byl tento nový politický jazyk již zcela etablován. Pokud by tomu tak nebylo, revolucionáři by vlastně nemohli popsat, o co jim jde. Na počátku bylo slovo.

Dnes jsme utvrzováni ve víře, že politika odráží naše názory a pomáhá nám utvářet společný veřejný prostor. Politici hovoří a my jim – prostřednictvím svých hlasů – odpovídáme. Skutečnost ale vypadá jinak. Většinu lidí nepřipadá, že by se účastnili jakékoliv významné diskuse. Říká se jim, co si mají myslet a jak si to mají myslet. Jsou utvrzováni v pocitu, že ja-

kékoliv diskuse o detailech jsou nad jejich schopnosti, zatímco otázky týkající se obecných cílů byly již dávno vyřešeny.

Zvrácené důsledky tohoto potlačování skutečné diskuse vidíme všude kolem sebe. Veřejné debaty a „čajové dýchánky“ v dnešních Spojených státech jsou parodií a karikaturou jejich původních předobrazů z osmnáctého století. Místo, aby otevíraly diskusi, naopak ji uzavírají. Demagogové říkají davům, co si mají myslet, a když k nim dolehne ozvěna jejich frází, troufale prohlašují, že jen vyjadřují názory veřejnosti. Ve Velké Británii se televize začala používat jako překvapivě efektivní pojistný ventil lidové nespokojenosti. Profesionální politici dnes tvrdí, že naslouchají hlasu lidu, který se v telefonických průzkumech veřejného mínění vyjadřuje k nejrůznějším tématům od imigrační politiky po pedofilii. Tím, že před svým publikem papouškují jeho vlastní strachy a předsudky, se osvobozují od tíhy vůdcovství a iniciativy.

Na druhé straně Lamanšského průlivu v republikánské Francii či tolerantním Nizozemsku slouží pseudodebaty o národní identitě a podmínkách získání občanství jako náhražka politické odvahy potřebné k tomu, postavit se čelem k předsudkům veřejnosti a problémům integrace. I zde se zdá, že dochází k „diskusi“. Ta má však předem pečlivě připravená pravidla. Jejím účelem není podporovat formulování odlišných názorů, ale naopak je potlačit. Místo aby usnadňovaly zapojení veřejnosti a snižovaly míru občanského odcizení, tyto „diskuse“ prostě přispívají k všeobecnému znechucení politiky a politikou. V moderní demokracii je možné ohlupovat většinu lidí po většinu času, něco to však stojí.

Potřebujeme objevit jiné formy veřejné debaty. Potřebujeme začít znovu důvěřovat svým instinktům. Pokud se nám nějaký politický program, čin nebo rozhodnutí zdá špatný, musíme to vyjádřit. Podle průzkumů veřejného mínění má většina lidí v Anglii obavy z překotné privatizace důvěrně známých

veřejných statků – elektrárenských, plynárenských a vodárenských distribučních podniků, londýnského metra, místních autobusových linek a oblastních nemocnic, nemluvě o domovech důchodců, pečovatelských službách a tak podobně. Když je jim však řečeno, že smyslem takovýchto privatizací je ušetřit veřejné prostředky a zvýšit jejich efektivitu, mlčí. Kdo by proti tomu mohl něco namítnout?

Znovunastolení sociální otázky

*„Každý člověk je kouskem kontinentu,
součástí pevniny.“*

John Donne

Dnes stojíme před dvěma praktickými otázkami. První lze trefně popsat jako návrat „sociální otázky“. Pro viktoriánské reformátory či americké aktivisty v éře reformů před rokem 1914 byly kontury sociální otázky jejich věku jasné: jak má liberální společnost reagovat na chudobu, přelidnění, špínu, podvýživu a špatné zdravotní podmínky nových průmyslových měst? Jak zapojit masy pracujících do společnosti jako voliče, občany, účastníky, aniž by to vedlo k sociálním otřesům, protestům, nebo dokonce revoluci? Co dělat pro zmírnění utrpení a nespravedlnosti, jimž byly tehdy vystaveny masy pracujících ve městech, a jak dosáhnout toho, aby si vládnoucí elity uvědomily potřebu změny?

Západní dějiny dvacátého století jsou z velké části dějinami hledání odpovědí na tyto otázky. Nalezené odpovědi se přitom ukázaly jako překvapivě úspěšné – nejen že se předešlo revoluci, ale průmyslový proletariát se do značné míry integroval do společnosti. Sociální otázka přerostla v politický konflikt, který většinou končil násilnou konfrontací jen v těch zemích,

kde autoritativní vládcí zabránili liberálním reformám. V polovině devatenáctého století soudili takoví bystří pozorovatelé jako Karel Marx, že jediným způsobem, jak lze překonat nespravedlnosti průmyslového kapitalismu, je revoluce. Že by bylo možné pokojně rozpustit v Novém údělu, Velké společnosti a sociálních státech, by ho nikdy nenapadlo.

Nicméně chudoba, ať už je měřena kojeneckou úmrtností, očekávanou délkou dožití, dostupností lékařské péče a pravidelného zaměstnání nebo prostě nemožností zakoupit si základní životní potřeby, je od sedmdesátých let trvale na vzestupu ve Spojených státech, Velké Británii a všech zemích, které své hospodářství formovaly podle jejich vzoru. Zároveň došlo úměrně k tomu i k růstu patologických jevů, které z nerovnosti a chudoby vyplývají – kriminality, alkoholismu, násilí a mentálních onemocnění. Naši edwardiánští předkové by v tom okamžitě rozpoznali příznaky sociální dysfunkčnosti. Sociální otázka je znovu aktuální.

V diskusích o takovýchto otázkách bychom se měli vyvarovat čistě negativních opatření. Jak jednou podotkl velký anglický reformátor William Beveridge, rizikem při popisování a řešení „sociálních problémů“ je jejich redukce na věci jako „pití“ nebo na potřebu „charity“. Skutečný problém, pro Beveridge i pro nás, je „...mnohem širší – jde o to, za jakých podmínek mohou lidé žít hodnotným životem“.⁴⁷ Tím měl na mysli, že musíme rozhodnout, co musí stát udělat, aby lidem umožnil žít slušný život. Pouhé zajištění sociálního minima, pod které lidé nemohou klesnout, nestačí.

Druhé dilema, před nímž stojíme, se týká společenských dopadů technologických změn. K těm dochází již nějakých 200 let, tedy od samého počátku průmyslové revoluce. Každý krok ve vývoji technologie připravuje o práci lidi, jejichž dovednosti se staly zbytečnými. Soustavný rozmach kapitalismu nicméně zajistil vznik nových druhů zaměstnání, byť ne vždy

za srovnatelných mzdových podmínek a často se sníženým společenským postavením. Společně s masovým vzděláváním a všeobecnou gramotností, jíž bylo ve většině vyspělých zemí dosaženo mezi roky 1870–1970, dokázala nová pracovní místa v nových odvětvích, která vyráběla nové zboží pro nové trhy, zajistit trvale rostoucí životní úroveň pro většinu lidí.

Dnešní situace je odlišná. Nekvalifikované a částečně kvalifikované práce kvapem ubývá nejen vlivem mechanizace a robotizace výroby, ale také kvůli tomu, že globalizace pracovního trhu dává přednost ponejvíce represivním ekonomikám s nízkými mzdovými náklady (což je především případ Číny) před rozvinutými a rovnostářštějšími západními společnostmi. Jediný způsob, jímž může rozvinutý svět konkurenceschopně reagovat, spočívá ve využívání vlastní konkurenční výhody v kapitálově náročných vyspělých odvětvích, v nichž záleží především na znalostech.

Za těchto podmínek roste poptávka po nových odborných dovednostech mnohem rychleji, než jsme je schopni vyučovat; kromě toho jsou tyto dovednosti už po několika letech překonány, takže se i ti nejkvalifikovanější pracovníci stávají nepotřebnými. Masová nezaměstnanost, která bývala považována za chorobu špatně řízených ekonomik, se začíná jevit jako endemická vlastnost rozvinutých společností. To nejlepší, v co můžeme doufat, je „podzaměstnanost“ – tedy situace, kdy lidé pracují na částečný úvazek, přijímají práci, která zdaleka neodpovídá jejich kvalifikaci, případně vykonávají nekvalifikovanou práci takového druhu, který je tradičně vyhrazen imigrantům a mladistvým.

Pravděpodobným důsledkem nastávající éry nejistoty, v níž bude mít stále větší počet lidí oprávněné obavy ze ztráty zaměstnání a dlouhodobé nezaměstnanosti, bude návrat k závislosti na státu. I když se rekvalifikačních programů, projektů práce na částečný úvazek a dalších paliativních opatření ujme

soukromý sektor, budou tyto programy dotovány veřejným sektorem, jak už tomu v řadě západních zemí je. Žádný soukromý zaměstnavatel nepřijímá pracovníky z charitativních důvodů.

Rostoucí počet lidí, kteří si budou oprávněně připadat jako přebyteční v hospodářském životě svých zemí, bude i přes to nevyhnutelně představovat vážný společenský problém. Jak jsme viděli, náš současný přístup k sociální politice jde ruku v ruce s názorem, že ti, co si nejsou schopni nalézt stálé zaměstnání, si za své neštěstí do určité míry mohou sami. Čím více takových lidí mezi námi žije, tím více je ohrožena občanská a politická stabilita.

Nový etický rámec?

„Řecké etické myšlení spočívalo na objektivní teleologii lidské přirozenosti, na víře, že existují fakta týkající se člověka a jeho místa ve světě, z nichž rozumem poznatelným způsobem vyplývá, že člověk má žít společenský a uspořádaný život. Tato víra byla v různých podobách vlastní většině následujících etických systémů. Dnes jsme si pravděpodobně více vědomi toho, že se bez ní musíme obejít, než tomu bylo kdykoliv od chvíle, kdy ji poprvé začali zpochybňovat někteří sofisté v pátém století př. Kr.“

Bernard Williams

Levice nedokázala úspěšně zareagovat na finanční krizi roku 2008 a obecněji vzato na posun směrem od státu k trhům, k němuž docházelo během posledních tří desetiletí. Sociální demokraté a jejich liberální a demokratičtí spojenci přišli o příběh, který by mohli vyprávět. Jsou v defenzivě, skoro jako by se omlouvali za své vlastní politické zásady, a jsou zcela nevěrohodní v kritice politických zásad svých oponentů. I když se

jejich programy těší oblibě, mají problémy je obhájit proti obviněním z rozpočtového plýtvání či státního intervencionismu.

Co je tedy třeba dělat? Jaký politický či mravní rámec může levice předložit, aby jím vysvětlila a obhájila své cíle? Dnes se již nelze spoléhat na tradiční „velké vyprávění“, na všeobjímající teorii všeho. Stejně tak se nemůžeme vrátit k náboženství. Ať už si myslíme o božích úmyslech a o tom, co Bůh očekává od lidí, cokoliv, faktem je, že v znovunalezení království víry nemůžeme doufat. Zejména ve vyspělém světě je stále méně lidí, pro něž náboženství představuje nezbytnou nebo dostatečnou pohnutku k veřejnému či soukromému jednání.

Na druhou stranu skutečnost, že mnoho lidí na západě by překvapilo zjištění, že veřejná politika bývala ospravedlňována teologickými argumenty, by nás neměla vést k přehlížení významu mravních pohnutek v lidském životě. Debaty o válce, potratech, eutanazii, mučení, spory o veřejné výdaje na zdravotnictví či školství, to všechno je automaticky formulováno pomocí pojmů, které pocházejí přímo z tradičních náboženských či filosofických textů, které současní komentátoři vůbec nemusí znát.

Právě propast mezi etickou povahou veřejného politického rozhodování a utilitarismem současné politické diskuse vysvětluje nedostatek důvěry k politice a politikům. Liberálové až příliš snadno zlehčují poněkud vágní mravní recepty, které jsou podle nich v rozporu se spleťostí a svody moderního života. Pozoruhodná přitažlivost, s níž papež Jan Pavel II. působil na mladé lidi v katolické církvi i mimo ni, by nás měla vést k zamyšlení. Lidé potřebují nějaký jazyk, jímž mohou vyjadřovat své mravní instinkty.

Abychom to vyjádřili trochu jinak: i když přistoupíme na to, že život nemá žádný vyšší význam, stejně musíme našim činům přisuzovat smysl, který je přesahuje. Většina z nás se ne-

spokojí s pouhým konstatováním, že něco je či není v našem hmotném zájmu. K tomu, abychom přesvědčili ostatní, že něco je dobré nebo špatné, potřebujeme řeč cílů, ne prostředků. Nemusíme věřit, že našich cílů úspěšně dosáhneme. Musíme však umět v ně věřit.

Příčinou mnoha našich problémů je politický skepticismus. I kdyby svobodné trhy fungovaly tak, jak by ideálně měly, sotva bychom mohli tvrdit, že jsou postačujícím východiskem pro dobrý život. Co přesně postrádáme na nespoutaném finančním kapitalismu nebo, jak se říkalo v osmnáctém století, „komerční společnosti“? Instinktivně cítíme, že v dnešním uspořádání společnosti je cosi špatného – co přesně to je a jak bychom to chtěli změnit? Co považujeme za nespravedlivé? Co uráží náš cit pro mravnost, když jsme svědky toho, jak bohatí neomezeně lobbují na účet všech ostatních? Co jsme ztratili?

Všichni jsme děti starých Řeků. Intuitivně chápeme potřebu mravního směřování. Nemusíme být obeznámeni se Sókratem, abychom cítili, že nereflektovaný život není hoden žití. Jsme přirozeně aristotelci v tom, že máme za to, že spravedlivá společnost je společnost, v níž je obvykle uplatňována spravedlnost, že dobrá společnost je společnost, v níž všichni lidé jednají správně. Nicméně aby byla tato zdánlivě kruhová definice přesvědčivá, musíme se shodnout na významu výrazů „spravedlivý“ nebo „správně“.

Pro Aristotela a jeho následovníky byla podstata spravedlnosti nebo dobroty dána nejen definicí, ale i konvencí. Podobně jako je tomu s pornografií, možná tyto vlastnosti nelze definovat, ale člověk je rozpozná, když je vidí. Přednosti „přiměřené“ míry bohatství, „přijatelného“ kompromisu, spravedlivého nebo dobrého rozhodnutí byly něčím samozřejmým. Vystříhání se krajností bylo samo o sobě považováno za mravní ctnost, jakož i za podmínku politické stability. Nicméně ideu uměřenosti, jež byla tak známá pro generace morál-

ních filosofů, je dnes obtížné definovat. Co je velké, nemusí být vždy dobré, více není vždy žádoucí. Dnes jsme však od takových úvah zrazováni.

Naše zmatenost může pramenit kromě jiného ze stírání rozdílu mezi zákonem a spravedlností. Zejména ve Spojených státech platí, že pokud určitá činnost není nezákonná, je obtížné kritizovat její nedostatky. Uniká nám význam pojmu „prozíravost“. Názor, že společnost Goldman Sachs jednala nejen nesprávně, ale i neprozíravě, když rozdala miliardy dolarů v bonusech necelý rok poté, co využila štědrosti daňových poplatníků, by představitelé skotského osvětlení, stejně jako klasičtí filosofové považovali za samozřejmý. „Nedostatek prozíravosti“ v tomto ohledu by byl stejně odsouzeníhodný jako finanční machinace – v neposlední řadě kvůli rizikům, jimž tím byla vystavena celá společnost.

Význačným úspěchem osvětlení bylo spojení klasických etických kategorií se sekularizovanou vizí lidského pokroku. V dobře uspořádané společnosti lidé neměli jen žít dobře, ale měli usilovat o to, aby žili lépe než v minulosti. Idea pokroku se stala součástí etického slovníku a po následující dvě století mu dominovala. Ozvěny tohoto nevinného optimismu slyšíme ještě dnes, když Američané nadšeně vyprávějí o tom, jak se právě „znovu našli“ či „zahájili novou éru“. Charakterizuje však „pokrok“, s výjimkou exaktních věd, stav světa, v němž žijeme?

Osvícenská vize, ať už s Bohem jako prvním hybatelem a morálním arbitrem či bez něj, již není přesvědčivá. K tomu, abychom si vybrali nějaké politické řešení či soubor politických řešení, potřebujeme mít důvody. Schází nám nějaký etický rámec – vnitřně koherentní výklad, který našim činům přisuzuje smysl, jenž je samé přesahuje. Jak se ale vypořádat s názorem, že politika je umění možného, zatímco morálka je – slovy bývalého britského ministerského předsedy Harolda Macmillana – něco, co je nejlepší ponechat arcibiskupům? Nejsou

všechny mravní normy, jsou-li brány vážně, potenciálně netolerantní? Neměli bychom vycházet z toho, co je dané, spíše než z nějakých abstraktních principů?

V rámci určitého společenství se mohou prosazovat vzájemně si konkurující cíle. O to se vlastně musí snažit jakákoliv skutečně otevřená společnost. Nejznámějším příkladem jsou svoboda a rovnost. Dnes si také dobře uvědomujeme napětí mezi vytvářením bohatství a ochranou životního prostředí. Máme-li realizovat všechny naše cíle, bude to vyžadovat určitá vzájemná omezení. V jakémkoliv konsenzuálním systému musí toto tvrzení působit banálně. Nicméně fakt, že nám to dnes zní tak idealisticky a naivně, je výmluvnou ilustrací degradace našeho veřejného života.

Kdo dnes věří v takové společné ideály? Málokdo. Někdo ale musí převzít zodpovědnost za to, čemu Jan Patočka říkal „duše obce“. Nelze ji donekonečna nahrazovat příběhem nekonečného ekonomického růstu. Nadbytek (jak jednou poznamenal Daniel Bell) je americkou náhražkou socialismu. Je to ale to nejlepší, čeho jsme schopni?

Co chceme?

„Mou životní ambicí je dosáhnout toho, aby se pro velkou většinu stal život příjemnějším. Je mi lhostejné, jestli se zároveň stane méně příjemným pro zámožnou menšinu.“

Joseph Chamberlain

Z řady vzájemně si konkurujících a jen částečně sladitelných cílů, o něž můžeme usilovat, musí být na prvním místě snížení nerovnosti. V podmínkách endemické nerovnosti se dosažení všech ostatních žádoucích cílů stává obtížnějším. Chudí a permanentně znevýhodnění v Dillí stejně jako v Detroitu ne-

mohou očekávat spravedlnost. Nemohou si zajistit zdravotní péči, což omezuje délku jejich života i jejich životní možnosti. Nemohou získat kvalitní vzdělání, bez něhož nemohou doufat ani v minimálně jisté zaměstnání, natožpak v účast na kulturním životě své společnosti.

V tomto smyslu je rovný přístup ke všemu možnému – od práv po vodu – výchozím bodem jakékoliv skutečně progresivní kritiky světa. Nerovnost však není pouhým technickým problémem. Dokládá (a zhoršuje) ztrátu společenské soudržnosti. Patologií naší doby a největším nebezpečím pro zdraví jakékoli demokracie je pocit, že čím dál víc žijeme v řadě uzavřených komunit, jejichž hlavním smyslem je držet za branami ostatní lidi (kteří mají menší štěstí než my sami) a zamezit, aby z našich výhod těžil kdokoli jiný než my sami a naše rodiny.

Zůstane-li zachována současná absurdní nerovnost, ztratíme zcela vědomí bratrství. Bratrství přitom, jak se ukazuje, je sice pošetilým politickým cílem, přesto však tvoří nezbytnou podmínku politiky samé. Vštípení smyslu pro společný cíl a vzájemnou solidaritu bylo dlouho považováno za základní pilíř jakéhokoliv společenství. Společné jednání za účelem dosažení společného cíle je zdrojem obrovského uspokojení ve všech oblastech od amatérského sportu po profesionální armádu. V tomto smyslu je také již dávno známo, že nerovnost není jen morálním problémem, ale navíc je neefektivní.

Ničivé dopady závisti a zášti, jež se projevují ve zjevně nerovných společnostech, by bylo možné výrazně omezit za rovnoprávnějších podmínek (důkazem je počet vězňů v rovnostářských zemích). Méně stratifikovaná společnost je též vzdělanější. Zpřístupňování příležitostí pro ty, kdož jsou na společenském dně, přitom nijak neomezuje vyhlídky těch, co již dosáhli lepšího postavení. Lépe vzdělaní obyvatelé nejenže vedou lepší život, ale také se rychleji a s menšími náklady adaptují na rozkladný vliv technologických změn.

Existuje mnoho důkazů o tom, že dokonce i ti jedinci, jimž se v nerovných společnostech vede dobře, by byli šťastnější, kdyby se propast, jež je dělí od většiny jejich spoluobčanů, významnou měrou zmenšila. Určitě by byli více v bezpečí. Žít v blízkém sousedství s lidmi, jejichž životní podmínky představují trvalou morální výčitku, je nepříjemné i pro bohaté.

Sobectví je totiž nepříjemné i pro sobce. To je také příčina vzniku uzavřených komunit. Privilegovaní nejsou rádi, když se jim připomínají jejich výsady, které mají z mravního hlediska negativní konotace. Samozřejmě lze namítnout, že po třech desetiletích vzývání egoismu jsou mladí lidé ve Spojených státech i jinde k takovým etickým ohledům již imunní. Já si to nemyslím. Věčná touha mladých lidí dělat něco „užitečného“ nebo „dobrého“ je důkazem existence přirozeného instinktu, který se nám nepovedlo potlačit. Ne však proto, že bychom se o to nesnažili. Proč jinak by univerzity považovaly za vhodné zakládat „obchodní školy“ pro bakalářské studenty?

Přišel čas tento trend obrátit. V postreligiózních společnostech, jako je ta naše, kde většina lidí nachází smysl a uspokojení v sekulárních cílech, jediná možnost, jak „vytvořit mezi lidmi tu harmonii citů a emocí“, spočívá v tom, že dáme průchod tomu, co Adam Smith nazýval našimi „dobrotivými vlastnostmi“⁴⁸, a potlačíme své sobecké žádosti.

KAPITOLA ŠESTÁ

Podoba budoucnosti

„Úspěch poválečné demokracie spočívá ve státem regulované rovnováze mezi výrobou a přerozdělováním. Globalizace přinesla narušení této rovnováhy.

Kapitál se stal mobilním – výroba se přesouvá za hranice států, a tudíž mimo dosah státního přerozdělování... Růst stojí proti přerozdělování; z pozitivní dynamiky se stala dynamika ďábelská.“

Dominique Strauss-Kahn

Ve slavném úvodním odstavci *Osmnáctého brumairu Ludvíka Bonaparta* Karel Marx podotýká, že všechny důležité události i osobnosti světových dějin se objevují dvakrát – jednou jako tragédie, podruhé jako fraška. Nelze ovšem také vyloučit možnost, že se mohou opakovat i tragédie. Západní komentátoři, kteří oslavovali porážku komunismu, předvíдали éru míru a svobody. Měli jsme být moudřejší.

Globalizace

„Z přirozenosti věcí vyplývá, že stát, který závisí na příjmech poskytovaných jinými zeměmi, je nutně mnohem více vydán napospas všem náhodným nešťastným přítodám, které čas přináší, než stát, který vytváří svůj vlastní příjem.“

Thomas Malthus

I ekonomiky mají své dějiny. Poslední velká éra internacionalizace mezinárodního obchodu, jež byla v podstatě érou glo-

balizace, ač se jí tenkrát tak neříkalo, se odehrála v desetiletích imperialismu předcházejících první světové válce. Podobně jako dnes bylo i tehdy velice rozšířené očekávání, že se nacházíme (tedy Velká Británie, západní Evropa a Spojené státy) na prahu věku nebývalého růstu a stability. Mezinárodní válka se zdála něčím doslova nemyslitelným. Nejen proto, že velké mocnosti měly všechny důvody usilovat o zachování míru. Bylo jasné, že po desetiletích industrializace a pokroku ve vojenské technologii by válka byla krajně destruktivní a nesmírně drahá. Žádný racionální stát či politik si ji nemohl přát.

Mimoto, vzhledem k nástupu nových způsobů komunikace, dopravy a směny, vypadaly tradiční malicherné národní půtky, mezistátní spory a rozepře o hranice mezi říšemi a emancipujícími se národy absurdně a anachronicky. Z ekonomického hlediska například bylo nerozumné mluvit o rozdělení rakouské říše. Tato říše, která měla hospodářské srdce v Čechách, hlavní město ve Vídni a pracovní síly získávala z celé střední a jihovýchodní Evropy, byla živoucím důkazem internacionalizace moderního hospodářského života. Nikdo by si jistě nepřál zbídačit všechny součásti takového přirozeného celku ve jménu nacionalistického dogmatu. Národní státy byly v roli základní jednotky lidské činnosti nahrazeny mezinárodními trhy.

Kdokoliv má zájem pochopit nesmírnou sebejistotu Evropanů před první světovou válkou, by si měl přečíst Keynesovy *Ekonomické důsledky míru*. Je to shrnutí iluzí světa na pokraji katastrofy, které bylo napsáno po válce, jež na příštích padesát let učinila konec veškerým takovýmto pacifistickým fantaziím. Jak nám Keynes připomíná, „internationalizace [společenského a hospodářského života] byla prakticky téměř dokončena...“⁴⁹. Abychom použili termínu, který se ještě nepoužíval, svět se zdál být plochým.

Tento precedent nám dává důvod k opatrnosti. První věk

globalizace skončil karambolem. Kvůli velké hospodářské krizi a jejím následkům se hospodářský růst v Evropě dostal zpět na úroveň roku 1913 až v padesátých letech. Nad zdánlivě nezadržitelnou ekonomickou logikou triumfoval nástup nových, vzájemně antagonistických a politicky nestabilních národních států. Všechny velké říše – ruská, rakouská, turecká, německá a posléze i britská – se zhroutily. Jedině Spojené státy mohly z tohoto mezinárodního kataklyzmatu vytěžít, ačkoliv i jim jejich nové hegemonické postavení začalo přinášet zisky až téměř třicet let po skončení války.

Edwardiánský optimismus vystřídala přetrvávající hlodavá nejistota. Optimistické iluze takzvaného zlatého věku vzaly za své a na příští čtyři desetiletí je vystřídala realita ekonomických škrtů, politické demagogie a neustálých mezinárodních konfliktů. Po roce 1945 se šířila „všeobecná touha po bezpečí“ (Keynes), která vedla k začlenění veřejně poskytovaných služeb a záchranných sociálních sítí do poválečných systémů vládnutí od Washingtonu po Prahu. Samotný termín „sociální zabezpečení“, který Keynes převzal ze soudobého amerického úzu, se stal univerzální zkratkou pro profylaktické instituce navržené k odvrácení návratu k meziválečné katastrofě.

Dnes to vypadá, jako kdyby dvacáté století vůbec neproběhlo. Je nám prezentováno nové „velké vyprávění“ „integrovaného globálního kapitalismu“, hospodářského růstu a nekonečně rostoucí produktivity. Příběh o globalizaci, podobně jako dřívější příběhy nekonečného pokroku, kombinuje hodnotící slogan („růst je pozitivní“) s předpokladem nevyhnutelnosti: globalizace je něco, s čím jsme odsouzeni žít, je to přirozený proces spíše než důsledek lidské volby. Neodvratná dynamika globální hospodářské konkurence a integrace se stala iluzí naší éry. Jak to kdysi formulovala Margaret Thatcherová: Neexistuje žádná alternativa.

Před takovými tvrzeními bychom se měli mít na pozoru.

Globalizace je novou verzí pozdně moderní víry v technologii a racionální řízení, která byla typická pro různá entuziastická hnutí poválečných desetiletí. Podobně jako tato hnutí implicitně popírá politiku coby sféru lidské volby. Fyziokraté v osmnáctém století tvrdili, že systémy ekonomických vztahů jsou přirozeně dané. Jakmile je rozpoznáme a správně jim porozumíme, nezbyvá nám nic jiného než žít v souladu s jejich zákonitostmi.

Tvrzení, které na obranu globalizace uvádějí její liberálně ladění obdivovatelé, totiž že rostoucí míra globalizace hospodářství vede k rovnějšímu rozdělení bohatství, nicméně není pravdivé. Zatímco skutečně došlo ke snižování míry nerovnosti *mezi* jednotlivými zeměmi, majetkové a příjmové rozdíly *uvnitř* daných zemí naopak vzrostly. Trvajícím hospodářským růst kromě toho sám o sobě nezaručuje rovnost ani prosperitu a není ani spolehlivou zárukou hospodářského rozvoje.

Po desetiletích prudkého hospodářského růstu byla hodnota HDP na obyvatele v Indii v roce 2006 (728 USD) jen o málo vyšší než v subsaharské Africe. Měřeno podle Indexu lidského rozvoje OSN, což je souhrn různých sociálních a ekonomických ukazatelů, se Indie umístila asi sedmdesát příček pod Kubou a Mexikem, o plně rozvinutých ekonomikách ani nemluvě. A co modernizace? Navzdory nadšené a hlasitě vytrubované účasti Indie v globalizovaném odvětví vyspělých technologií a služeb pracovalo v roce 2006 jen 1,3 milionu z tamních 400 milionů pracovníků v „nové ekonomice“. Mírně řečeno, trvá poněkud dlouho, než se přínosy globalizace projeví v nižších patrech ekonomiky.⁵⁰

Kromě toho nemáme žádný pádný důvod domnívat se, že ekonomická globalizace vede k politické svobodě. Otevírání se Číny a dalších asijských ekonomik vedlo pouze k přesunu průmyslové výroby do oblastí s nižšími mzdovými náklady. Mimoto Čína (stejně jako mnoho dalších rozvojových zemí)

není jen zemí s nízkou mzdovou úrovní, ale také a především zemí s nízkou úrovní práv. A právě absence práv udržuje a ještě nějakou dobu bude udržovat mzdy na nízké úrovni. Tento stav zároveň vede k potlačování práv zaměstnanců v zemích, které jsou konkurenty Číny. Čínský kapitalismus ani zdaleka nepřispívá k liberalizaci poměrů, v nichž žijí obyčejní obyvatelé, ale právě naopak vytváří ještě větší útlak.

Představu, že globalizace oslabí vlády a umožní nástup korporatistických tržních států, v nichž budou obří mezinárodní společnosti kontrolovat rozhodování na poli mezinárodní hospodářské politiky, pak krize v roce 2008 odhalila jako naprostý přelud. Když padnou banky, když dramaticky vzroste nezaměstnanost, když jsou vyžadována rozsáhlá nápravná opatření, není tu žádný „korporatistický tržní stát“. Je tu jen ten samý stát, jak jej známe od osmnáctého století. To je všechno, co máme.

Po desetiletích relativního ústupu jsou národní státy připraveny opět potvrdit svou dominantní roli v mezinárodních vztazích. Zvýšená míra hospodářské i fyzické nejistoty vede obyvatelstvo k tomu, aby hledalo oporu u politických symbolů, právních nástrojů a fyzických hranic, které může nabídnout jen teritoriální stát. V mnoha zemích k tomu již dochází, o čemž svědčí rostoucí přitažlivost protekcionismu v americké politice, popularita „protipřistěhovaleckých“ stran napříč západní Evropou i všudypřítomné volání po „zdech“, „bariérách“ a „testech“, kterým jsou podrobováni přistěhovalci.

Mezinárodní finanční toky se i nadále vyhýbají vnitrostátním politickým regulacím. Nicméně o mzdách, pracovní době a o všem, na čem záleží pracujícím v té které zemi, se stále vyjednává – a bojuje – na místní úrovni. Tlaky globalizace a s ní spojených krizí povedou k hlasitějšímu volání po řešení vznikajícího napětí ze strany státu. Politický význam teritoriálního státu pravděpodobně poroste. Jde totiž o jedinou insti-

tuci, která stojí mezi jednotlivci a nestátními aktéry, jako jsou banky nebo mezinárodní korporace, jedinou řídicí jednotku stojící mezi nadnárodními orgány a místními zájmy. Je výmluvné, že němečtí křesťanští demokraté Angela Merkelové v tichosti opustili své krátkodobé nadšení pro volný trh a navrátili se k populárnímu konceptu sociálně tržního státu coby pojistky před excesy globalizovaných financí.

Na první pohled to může vypadat nelogicky. Příslib globalizace, a na obecnější rovině již padesát let trvající internacionalizace zákonů a pravidel, přece spočíval v naději na překonání tradičního státu. Měli jsme se přibližovat kooperativní nadstátní éře, v níž by konflikty vlastní územně vymezeným politickým jednotkám byly už jen vzpomínkou na minulost.

Podobně jako zprostředkující společenské instituce – politické strany, odbory, ústavy a zákony – omezovaly moc králů a tyranů, mohl by dnes stát sám představovat základní „zprostředkující instituci“ stojící mezi bezmocnými, nejistými občany a necitlivými a nezodpovědnými korporacemi či nadnárodními agenturami. A stát – přinejmenším demokratický stát – si v očích svých občanů uchovává výjimečnou legitimitu. Jako jediný se jim zodpovídá, stejně jako se oni zodpovídají jemu.

Toto vše by nebylo tak významné, pokud by rozpory globalizace byly jen dočasné, pokud bychom žili v krátkém přechodném období mezi soumrakem národního státu a úsvitem nového světového řádu. Můžeme si však být jisti, že globalizace přetrvá nebo že hospodářská internacionalizace povede k útlumu národní politiky? Nebylo by to poprvé, co jsme se v této otázce mýlili. Již jsme se mohli naučit, že politika zůstává doménou jednotlivých států i tehdy, kdy to o ekonomice neplatí. V dějinách dvacátého století najdeme mnoho důkazů o tom, že i ve funkčních demokraciích špatná politická rozhodnutí většinou převáží nad „racionálními“ ekonomickými úvahami.

Promýšlet stát

Vláda by se neměla snažit dělat věci, které již dělají jednotlivci, a dělat je o něco lépe nebo o něco hůře; měla by dělat především to, co dnes nikdo nedělá.

John Maynard Keynes

Pokud nás skutečně čeká návrat státu a zvýšená potřeba bezpečí a zdrojů, jaké může poskytnout jen vláda, měli bychom věnovat více pozornosti činnostem, které mohou státy vykonávat. Úspěchy, kterých dosáhla během posledního půl století smíšená hospodářství, vedly k tomu, že mladší generace pokládá stabilitu za něco samozřejmého a volá po odstranění „překážek“, jako jsou daně, předpisy a státní zásahy obecně. Podceňování veřejného sektoru se ve velké části vyspělého světa stalo standardní politickou rétorikou.

Nicméně na problémy vyplývající z globalizované konkurence je schopná adekvátně reagovat jen vláda. Nejde o problémy, kterých by se mohl chopit (natožpak jim čelit a vyřešit je) libovolný soukromý zaměstnavatel či hospodářské odvětví. Od soukromého sektoru můžeme očekávat nanejvýš krátkodobé lobbování na obranu určitých pracovních míst nebo protěžovaných odvětví. To však představuje cestu přesně k těm patologickým jevům a vadám, které jsou obvykle spojovány s veřejným sektorem.

Pozdně viktoriánští reformátoři a jejich liberální následovníci ve dvacátém století od státu vyžadovali nápravu nedostatků trhu. Pokud se nedalo očekávat, že něco nastane „přirozeně“ (což nešlo již proto, že „sociální otázku“ vytvořil právě trh), bylo třeba to naplánovat, řídit a v případě nutnosti vynucovat shora.

Dnes stojíme před podobným problémem. Poté co jsme během uplynulých třiceti let snižovali rozsah státního vlast-

nictví a státních zásahů do hospodářství, začali jsme se nyní de facto uchýlovat ke státním intervencím na úrovni nevídané od dob hospodářské krize. Reakce proti neomezeným finančním trhům (a absurdně neúměrným ziskům malé menšiny, které stojí v protikladu ke ztrátám tolika lidí) přinutila stát k zásahům na všech frontách. Jelikož si však od roku 1989 ustavičně blahopřejeme ke konečné porážce všemocného státu, dělá nám teď potíže pochopit, proč přesně potřebujeme vládní intervence a čemu by měly sloužit.

Musíme se znovu naučit, jak o státu přemýšlet. Konec konců, stát tu byl vždycky. Ve Spojených státech, tedy v zemi, která má největší sklon k bagatelizaci role vlády v životě občanů, Washington vždycky podporoval a dokonce subvencoval vybrané tržní aktéry: železniční barony, pěstitelé pšenice, výrobce automobilů, letecký průmysl, ocelárny a další. Bez ohledu na to, čemu Američané naivně věří, jejich vláda vždy spolurozhodovala o přerozdělování bohatství. Spojené státy od všech ostatních rozvinutých zemí odlišuje spíše všeobecné přesvědčení o opaku.

Stát je pomlouván a označován jako původce ekonomických dysfunkcí. Tato rétorika se ozývá od počátku devadesátých let v různých částech světa – v Irsku, Polsku a částech Jižní Ameriky, jakož i ve Velké Británii. Obecně přijímaným se stal názor, že veřejný sektor by měl být redukován pokud možno na jeho administrativní a bezpečnostní funkce. Ideologičtí nepřátelé státu od Margaret Thatcherové po současnou Republikánskou stranu tak – poněkud paradoxně – prakticky přejali stanovisko zakladatele fabiánského socialismu Sidneyho Webba, který do omrzení opakoval, že „budoucnost patří administrativním státům, kde vládou vládní úředníci a policie udržuje pořádek“. Jak máme tvář v tvář tomuto vlivnému negativnímu mýtu charakterizovat přiměřenou roli státu? Měli bychom především začít tím, že uznáme (ve větší míře, než byla

levice v minulosti ochotna připustit) skutečné bezpráví, které způsobili a mohli by i v budoucnu způsobovat příliš silní suverení. V této souvislosti existují dvě oprávněné obavy.

Tou první je násilí. Politická svoboda nespočívá primárně v tom, že nás stát nechá na pokoji; žádná moderní vláda nemůže, nebo by neměla, zcela ignorovat své občany. Svoboda spíše spočívá v tom, že si uchováваме právo nesouhlasit se záměry státu a vyjadřovat své námitky a záměry beze strachu z odplaty. To je komplikovanější, než se může zdát. Dokonce i státům a vládám, které mají ty nejlepší úmysly, nemusí být příjemné stavět se proti firmám, obcím či jednotlivcům odporujícím přání většiny. Hrubé nerovnosti by neměly být ospravedlňovány efektivitou; stejně tak by ovšem efektivita neměla být používána jako argument k potlačení menšinových názorů ve jménu sociální spravedlnosti. Pokud efektivita vyžaduje takovouto daň, je lepší být svobodný než žít v efektivním státě jakéhokoliv politického zabarvení.

Druhou námitkou proti aktivistickým státům je, že se mohou mýlit. Důsledky takových státních omylů přitom bývají katastrofální. Názorným příkladem jsou dějiny anglického středního školství od šedesátých let. Americký sociolog James Scott moudře popsal výhody toho, čemu říká „místní znalost“. Čím je společnost rozmanitější a komplexnější, tím větší je pravděpodobnost, že společenské elity nerozumějí realitě, v níž žijí obyčejní lidé. Jak říká, zpravidla existují meze toho, „co můžeme vědět o komplexně fungujícím řádu“.⁵¹ Prospěšnost státních zásahů ve prospěch veřejnosti je nutné vždy poměřovat touto prostou skutečností.

Tato námitka je ovšem odlišná od argumentů Hayeka a jeho rakouských kolegů, kteří z principu odmítali veškeré direktivní plánování. Plánování totiž může, ale nemusí představovat nejefektivnější způsob dosažení určitých ekonomických cílů. Přínos vládních zásahů přitom musí být poměřován

rizikem potlačení znalostí a iniciativy jednotlivců. Odpovědi se budou lišit podle podmínek a neměly by být předem stanoveny na základě nějakého dogmatu.

Oprostili jsme se od značně (i když ne všeobecně) rozšířeného předpokladu majícího kořeny v polovině dvacátého století, podle něhož stát představuje *to nejlepší* řešení pro jakýkoliv problém. Nyní se musíme osvobodit od opačného extrému – totiž že stát *a priori* a vždy představuje *to nejhorší* možné řešení.

Konzervativci v žádném případě neodmítali názor, že existují určité oblasti, v nichž stát nejen může, ale *měl by* zasahovat. Hayek sám neviděl žádný rozpor mezi hospodářskou soutěží (čímž myslel trh) a „...rozsáhlým systémem sociálních služeb – pokud takové služby nejsou nastaveny tak, že narušují fungování konkurence v řadě oblastí hospodářství“.⁵²

Čím to však je, že špatně organizované veřejné služby způsobují „neúčinnost“ hospodářské soutěže? Na tuto otázku neexistuje žádná obecná odpověď. Záleží totiž na tom, o jakou službu jde, stejně jako na tom, co si představujeme pod účinnou hospodářskou soutěží. Podle Michaela Oakeshotta, který považoval neúčinnou nebo pokřivenou hospodářskou soutěž za nejhorší možný výsledek, „činnosti, v nichž soutěž nemůže působit jako kontrolní prvek, musí být převedeny do veřejného sektoru“.⁵³ Role státu v ekonomickém životě byla pro Oakeshotta v zásadě pragmatickou otázkou.

Jak lze očekávat, Keynes šel ještě dál. Jak napsal v roce 1926, hlavním úkolem ekonomů je „...nově stanovit, co spadá do kompetence vlády a co nikoliv.“⁵⁴ Co do této kompetence spadá, nicméně evidentně záleží na politických preferencích dané vlády. Liberálové se mohou omezit na zmírňování chudoby, nejhorších projevů nerovnosti a společenského znevýhodnění. Konzervativci by program činnosti vlády omezili na zákonodárství podporující dobře regulovaný konkurenční trh.

Ovšem o tom, že stát potřebuje nějakou agendu a musí vědět, jak ji vykonávat, není sporu.

Jak se vypořádat se současným názorem, že můžeme mít buď štědré sociální státy, nebo efektivní růst vytvářející svobodné trhy, ale ne obojí dohromady? K tomu měl co říci Hayekův krajan Karl Popper: „Svobodný trh je paradoxní. Pokud do něj nezasahuje stát, mohou do něj zasahovat jiné kvazipolitické organizace jako monopoly, trusty, odbory atd., v důsledku čehož se z tržní svobody stává pouhá fikce.“⁵⁵ Tento paradox je klíčový. Vždycky existuje riziko deformace trhu působením jeho příliš silných účastníků, jejichž chování nakonec přinutí vládu zasáhnout na obranu fungování trhu.

Nejhorším nepřitelem trhu je z dlouhodobého hlediska trh sám. Houževnaté a v posledku úspěšné úsilí zastánců Nového údělu postavit americký kapitalismus zpět na své nohy naráželo na nejsilnější odpor mezi těmi, kdo z něj měli mít později největší prospěch. Ačkoliv důsledky selhání trhu mohou být katastrofické, úspěch trhu představuje stejné politické riziko. Úkolem státu není jen napravovat důsledky selhání nedostatečně regulovaného hospodářství. Je jím také držet v mezích dopady neúměrných zisků. Koneckonců, v éře edwardiánských sociálních reforem se mnoha západním industrializovaným zemím vedlo velmi dobře. Jejich hospodářství rychle rostlo a jejich celkové bohatství se zvětšovalo. Zisky však byly nerovnoměrně rozdělené, což byla také hlavní příčina volání po reformách a regulaci.

Určité věci, které dokáže zajistit stát, by vlastními silami nedokázal zajistit žádný jednotlivec nebo skupina. Takže zatímco jedinec si může vlastními silami vybudovat cestu okolo své zahrady, může jen stěží vybudovat dálnici do vedlejšího města; ostatně zcela jistě by na to nevydával vlastní prostředky, protože by je nebyl schopný získat zpátky. Na tomto argumentu není nic nového. Měl by být známý čtenářům Smithovy kni-

hy *Bohatství národů*, v níž se píše, že existují veřejné instituce, bez nichž se společnost neobejde, přičemž z nich plynoucí „zisk by nikdy nemohl vrátit... jednotlivci nebo malému počtu jednotlivců vložené investice“.⁵⁶

Ani největší altruisté nemohou jednat sami. Stejně tak nemůžeme pečovat o veřejné statky pouze prostřednictvím dobrovolných sdružení, jako jsou například různé „náboženské iniciativy“.⁵⁷ Představme si, že se dá dohromady skupina lidí, kteří se rozhodnou postavit a udržovat hřiště, jež bude sloužit především jim samým, ale které bude stát uprostřed vesnice a bude otevřené pro všechny. I kdyby se těmto šlechetným nadšencům podařilo dát dohromady dostatek prostředků, nevyhnuli by se problémům.

Jak zabrání jiným lidem – tzv. černým pasažérům – využívat plodů jejich úsilí bez toho, aby sami čímkoliv přispěli? Tím, že hřiště oplotí a budou je využívat výhradně pro vlastní potřebu? Tím, že budou od ostatních vybírat poplatek za jeho pronájem? V takovém případě by se ale hřiště stalo soukromým. Mají-li veřejné statky zůstat veřejnými, musí být poskytovány z veřejných zdrojů. Zvládl by to trh lépe? Proč by někdo nemohl postavit soukromé hřiště a vybírat poplatek za jeho používání? Pokud by se našlo dost zájemců, mohl by se poplatek snížit natolik, že by hřiště mohli využívat téměř všichni. Problém je v tom, že trh není schopný uspokojit všechny případy toho, co ekonomové nazývají „poptávkou možnosti“ – jde o částku, kterou by byl kdokoliv ochotný zaplatit, aby měl k dispozici nějaké zařízení, které využívá jen zřídka.

Všichni bychom si přáli mít ve své obci hezké hřiště, stejně jako bychom chtěli dobré železniční spojení do nejbližšího města, dostatek obchodů se zbožím, které potřebujeme, dobře situovanou poštu atd. Nicméně jediný způsob, jak nás – včetně černých pasažérů mezi námi – přimět, abychom za ta-

kové věci platili, představuje všeobecné zdanění. Nikdo nepřišel na lepší způsob, jak uvést v soulad individuální zájmy a společenský prospěch.

Z toho, zdá se, vyplývá, že „neviditelná ruka“ nám není v praktických legislativních úpravách moc platná. Existuje příliš mnoho oblastí života, kde se nemůžeme spoléhat na to, že své kolektivní zájmy zajistíme prostě tím, že budeme dělat to, co považujeme za nejlepší pro sebe. Dnes, kdy je patrné, že trh a volné prosazování soukromých zájmů jednoznačně nepřinášejí kolektivní užitek, musíme vědět, kdy má stát zasáhnout.

Železnice: případová studie

„Nádraží nepředstavují takřikajíc součást města, které je obklopuje, ale spíše obsahují esenci jeho osobnosti, stejně jako na svých cedulích nesou jeho jméno.“⁵⁸

Marcel Proust

Představte si tradiční nádraží: například londýnské Waterloo Station, pařížské Gare de l'Est, monumentální Victoria Terminus v Mumbaji, nebo velkolepé nové hlavní nádraží v Berlíně. V těchto pozoruhodných katedrálách života moderního věku má soukromý sektor své místo. Není ostatně žádný důvod, proč by měl stát provozovat trafiky nebo stánky s občerstvením. Kdokoliv si pamatuje na seschlé, ve fóliích zabalené sendviče prodávané v bufetech Britských železnic, uzná, že v této oblasti by konkurence měla být podporována.

Železnice samotnou ale nelze provozovat na konkurenčním základě. Železnice, podobně jako zemědělství či pošta, představuje nejen ekonomickou aktivitu, ale i nepostradatelný veřejný statek. Kromě toho není dost dobře možné zlepšit efektivitu železnic tím, že na jedněch kolejích necháme jezdit dva

vlaky a počkáme si, kterému z nich se povede lépe, jako by to byly dvě značky másla na regálu supermarketu. Cestující se nerozhodují, do kterého ze dvou ve stejnou dobu jedoucích vlaků nastoupí na základě vzhledu, pohodlí či ceny. Nastoupí do toho vlaku, který přijede. Železnice je přirozený monopol.

To neznamená, že by nemohla být privatizována. V mnoha místech privatizována byla, ale většinou to mělo zvrácené důsledky. Představte si, že by vláda udělila firmě Safeway pětiletý monopol na provozování supermarketů v oblasti mezi Bostonem a Providence nebo mezi Londýnem a Bristolem. Dále si představte, že by vláda firmě Safeway poskytla záruky proti případným obchodním ztrátám. A nakonec by Safeway obdržela velké množství písemných pokynů ohledně prodáváného zboží, cenového rozpětí, jehož se musí držet, a dnů a hodin, kdy musí mít její supermarket otevřeno.

Žádný solidní řetězec supermarketů by samozřejmě takovou nabídku nepřijal, stejně jako by ji žádný duševně zdravý politik neučinil. Nicméně ve Velké Británii za prakticky stejných podmínek provozují soukromé firmy od poloviny devadesátých let vlakovou dopravu – výsledkem je kombinace toho nejhoršího z monopolistické kontroly trhů, státního zasahování a morálního hazardu. Analogie se supermarketem se nám samozřejmě jeví jako absurdní, jelikož konkurence mezi prodejci potravin je z ekonomického hlediska smysluplná. Ale konkurence mezi různými železničními společnostmi na jedné koleji prostě není možná. V takovém případě by měl být monopol ponechán ve veřejných rukou.

Argumenty, které se opírají o princip efektivity a jež jsou většinou používány na obhajobu soukromých podniků proti veřejným službám, v případě veřejné dopravy neplatí. Paradoxem veřejné dopravy totiž je, že čím lépe funguje, tím méně může být „efektivní“. Soukromá společnost nabízející expresní autobusovou přepravu těm, kteří si to mohou dovolit, mů-

že svým vlastníkům přinést větší zisk než linka, která zastavuje v odlehlých vesničkách a vozí jen občasné cestující z řad důchodců. V tomto slova smyslu je efektivní. Nicméně někdo – stát či místní samospráva – musí stále poskytovat i neziskovou a „neefektivní“ místní dopravu pro tyto důchodce.

Zrušení takové služby může samozřejmě přinést krátkodobý ekonomický prospěch. Ten je ovšem vyvážen dlouhodobou společenskou ztrátou, již lze sice jen obtížně kvantifikovat, která je ale nepochybně reálná. Názorným příkladem je privatizace autobusové dopravy v Británii. Zavedení „konkurenčních“ autobusových linek přineslo předvídatelné důsledky. S výjimkou Londýna, kde je dostatečně vysoká poptávka, vedlo k omezení linek, nárůstu nákladů pro veřejný sektor a prudkému zvýšení jízdného na nejvyšší možnou tržní cenu. Zároveň ovšem vedlo i k zajímavým ziskům pro společnosti provozující expresní autobusové spoje.

Železnice, stejně jako autobusová doprava, je především *veřejnou* službou. Provozovat výdělečnou expresní železniční dopravu mezi Londýnem a Edinburghem, Paříží a Marseille, či Bostonem a Washingtonem, zvládne téměř kdokoli. Co ale s tratěmi obsluhujícími místa, kde lidé používají železniční dopravu jen nepravidelně? Nelze očekávat, že by si jednotliví občané šetřili prostředky na pokrytí ekonomických nákladů občasného využití takové služby. To může zajistit jen společnost – tedy stát, vláda či místní samospráva. Někteří ekonomové budou vždy namítat, že nezbytné dotace jsou neefektivní. Nebylo by tedy levnější vytrhat koleje a nechat všechny jezdit vlastním autem?

V roce 1996, tedy rok před svou privatizací, se Britské železnice chlubily nejnižšími dotacemi na železniční dopravu v Evropě. V tom roce Francouzi plánovali investovat do železnic v přepočtu na obyvatele 21 liber, Italové 33 liber a Britové jen 9 liber. Ve stejném roce kromě toho britské ministerstvo

financí požadovalo 10% návratnost z investic do elektrifikace hlavní tratě na východním pobřeží Anglie – tedy mnohem větší návratnost, než bylo vyžadováno u výstavby dálnic. Tyto rozdíly v investicích se přímo odrazily v kvalitě služeb poskytovaných státními železnicemi jednotlivých států.

Rozdíly zároveň vysvětlují, proč byly Britské železnice privatizovány za tak ztrátovou cenu. Bylo to kvůli zchátralému stavu jejich infrastruktury. Velmi málo investorů bylo ochotných vzít na sebe takové riziko, aniž by jim byly nabídnuty vysoké záruky. Skoupé investice britské státní pokladny do znárodněné železniční sítě – stejně jako nízké investice americké administrativy do státní společnosti Amtrak – ukazují, že státní vlastnictví samo o sobě není zárukou dobře spravované dopravní sítě. A naopak, zatímco některé tradičně soukromé železniční společnosti, jako švýcarské regionální tratě, jsou dobře financované a poskytují (vlastně jsou povinny poskytovat) prvotřídní služby veřejnosti, většině z nich se to nedaří.

Rozdíly v investicích do železnic mezi Spojenými státy a Velkou Británií na straně jedné a většinou kontinentální Evropy na straně druhé jsou dobrou ilustrací mého argumentu. Francouzi a Italové tradičně považují železnici za společenskou službu. Železniční doprava v odlehlých oblastech pomáhá místním komunitám bez ohledu na hospodářskou efektivitu. Tím, že představuje alternativu vůči automobilové dopravě, železnice také omezuje poškozování životního prostředí. Nádraží a jím poskytované služby jsou tak příznakem a zároveň i symbolem společnosti založené na sdílených aspiracích.

Jak jsem již nadnesl výše, poskytování železniční dopravy v odlehlých oblastech je ze společenského hlediska opodstatněné, i když je ekonomicky „neefektivní“. Tímto konstatováním jsem se ovšem vyhnul důležité otázce: V čem přesně spočívá efektivita či její nedostatek v poskytování veřejné služby? Jeden faktor samozřejmě představují náklady; nemůžeme

zkrátka tisknout peníze, abychom mohli zaplatit všechny veřejné služby, které bychom si přáli. I ti nejidealističtější sociální demokraté musí uznat nutnost volby priorit. Nicméně při rozhodování mezi soupeřícími prioritami musíme brát v potaz různé druhy nákladů. Existují totiž také náklady ztracené příležitosti, tedy to, co ztratíme, když se rozhodneme špatně.

Na začátku šedesátých let přijala britská vláda doporučení komise vedené Richardem Beechingem a uzavřela 34 % národní železniční síť ve jménu úspor a efektivity. O čtyřicet let později můžeme posoudit skutečnou cenu tohoto tragického rozhodnutí: ekologické náklady budování dálnic a podpory užívání automobilů, poškození tisíců měst a vesnic zbavených funkčního spojení mezi sebou navzájem i se zbytkem země, jakož i obrovské náklady spojené s novou výstavbou, rekonstrukcemi či uváděním uzavřených tratí do provozu poté, co byl po několika desetiletích opět doceněn jejich význam. Jak efektivní tedy vlastně byla doporučení Beechinga?

Jediná možnost, jak se vyhnout takovýmto chybám v budoucnosti, spočívá v přehodnocení kritérií, jichž používáme při posuzování všech možných typů nákladů: společenských, ekologických, lidských, estetických či kulturních, stejně jako ekonomických. V tomto ohledu skýtá příklad veřejné dopravy obecně a železnic zvláště užitečné ponaučení. Veřejná doprava není jen jednou z mnoha služeb a vlaky nejsou jen jedním ze způsobů, jak se dostat z místa A do místa B. Objevily se počátkem devatenáctého století spolu s moderní společností a státem služeb a jejich osudy jsou úzce propojené.

Od vynálezu vlaků je cestování symbolem a zároveň příznakem moderního věku. Vlaky, podobně jako bicykly, motocykly, autobusy, automobily a letadla, byly v umění i obchodu vnímány jako důkazy vyspělosti dané společností. Nicméně většina konkrétních dopravních prostředků sloužila coby sym-

bol novosti a současnosti jen po přechodnou dobu. Jízdní kola byla „nová“ jen jednou – v devadesátých letech devatenáctého století. Motorky byly „nové“ jen ve dvacátých letech dvacátého století – pro fašisty a příslušníky tehdejší zlaté mládeže (od té doby jsou považovány za „retro“). Automobily (stejně jako letadla) byly „nové“ během edwardovské dekády [1901–1910] a pak znovu po krátké období v padesátých letech. Od té doby symbolizovaly leccos – spolehlivost, prosperitu, okázalou spotřebu, svobodu, ale ne „modernost“ jako takovou.

Železnice jsou odlišné. Vlaky byly symbolem moderního života již začátkem čtyřicátých let devatenáctého století. Proto tak přitahovaly „modernistické“ umělce od Turnera po Moneta. Tuto roli zastávaly ještě v devadesátých letech devatenáctého století – v éře slavných dálkových expresů. Po roce 1900 se idolem modernistických básníků a výtvarníků staly elektrifikované vlaky metra. Ve třicátých letech pak v ultramodernosti nic nepřekonalo nové aerodynamické superexpresy, které krásily tehdejší neoexpresionistické plakáty. Dnešními ikonami technologické magie a vysokého komfortu v rychlosti až 300 km/h jsou japonský Šinkanzen a francouzské TGV.

Vlaky, jak se zdá, jsou současné neustále, ačkoliv občas zmizí z dohledu. V tomto smyslu je jakákoliv země bez efektivní železniční sítě v zásadních ohledech „zaostalá“. Víceméně to též platí pro železniční stanice. Stará čerpací „stanice“ na hlavním tahu dnes může být předmětem nostalgického sentimentu, když si ji vyvoláme ve vzpomínkách nebo vyprávění; funkčně však byla překonána řadou modernizovaných verzí a její původní forma tak přežívá jen ve vzpomínkách. Letiště většinou (k všeobecné nemilosti) přetrvávají dlouho poté, co se stanou esteticky či funkčně zastaralými, ale nikdo by si je nepřál uchovávat pro jejich vlastní hodnotu, natož aby požadoval, aby letiště postavené v roce 1930 nebo i v roce 1960 sloužilo svému účelu nebo bylo nějak využíváno i dnes.

Ale nádraží postavená před více než jedním a půl stoletím – pařížské Gare de l'Est, londýnské Paddington Station (1854), budapeštské Keleti pályaduvar (1884), curyšské Hauptbahnhof (1893) – jsou dodnes víc než jen citovou záležitostí; jsou esteticky přitažlivá a zároveň fungují. A co více, *fungují* stejným způsobem, jako když byla kdysi vybudována. To samozřejmě svědčí o tom, jak dobře byla navržena a postavena. Zároveň to ale svědčí o jejich přetrvávajícím významu. Nádraží se nestávají „zastaralými“.

Nádraží nejsou jen nějakým doplňkem moderního života, respektive jeho součástí či vedlejším produktem. Podobně jako železnice, na níž stojí, jsou nedílnou součástí moderního světa jako takového. Topografie i každodenní život měst od Milána po Mumbaj by se změnily k nepoznání, kdyby náhle zmizela jejich úžasná nádraží. Je nemožné představit si Londýn (a bylo by nemožné v něm žít) bez jeho metra. Proto také pokusy vlády Nových labouristů o privatizaci podzemky, které skončily trapným fiaskem, tolik vypovídají o jejich přístupu k modernímu státu jako takovému. Poněkud zchátralou, ale nenahraditelnou sítí newyorského metra koluje krev tohoto velkoměsta.

Až příliš snadno předpokládáme, že charakteristickým znakem modernity je jednotlivec – neredukovatelný subjekt, samostatná osoba, nespoutané já, nezávislý občan. Tohoto velebeného nezávislého jednotlivce stavíme do protikladu se závislým a poníženě úslužným poddaným předmoderní éry. Na tomto pohledu něco je. „Individualismus“ může být heslem naší éry, ale také vypovídá v dobrém i ve zlém o propojené izolaci našeho „bezdrátového“ věku. Charakteristickým znakem moderního života nicméně není nezávislý jednatel, ale společnost. Přesněji řečeno občanská, respektive (jak se říkalo v devatenáctém století) buržoazní společnost.

Železnice zůstávají nezbytným a přirozeným průvodním

*„Údajný konflikt mezi svobodou a bezpečností... [se] ukazuje jako chimé-
ra. Neboť svoboda neexistuje, není-li zabezpečena státem; a naopak, pouze
stát, který je kontrolován svobodnými občany, jim vůbec může
nabídnout nějakou rozumnou míru bezpečí.“⁵⁹*

Karl Popper

Argument ve prospěch obnovy role státu není založen výhradně na jeho přínosech pro moderní společnost coby kolektivní projekt. Je tu také jeden naléhavější důvod. Vstoupili jsme do éry strachu. Nejistota se opět stala aktivní součástí politického života západních demokracií. Jde samozřejmě o nejistotu vyvolanou terorismem, ale také o mnohem záluždnější strach z nekontrolované rychlosti změn, strach ze ztráty zaměstnání, strach z toho, že v situaci čím dál tím nerovnější distribuce zdrojů ztratíme půdu pod nohama, strach ze ztráty vlivu na každodenní běh našich životů. A – což je možná nejvýznamnější – strach z toho, že nejen my sami již nejsme schopni formovat své životy, ale že i ti, kteří nám vládnou, již také ztratili kontrolu nad během událostí. Ten je nyní ovládnut silami, na něž politici nemají žádný vliv.

Lidé na Západě dlouhou dobu žili v období stability, chráněni iluzí nekonečného hospodářského pokroku. Ale to všechno je teď minulostí. V dohledné budoucnosti budeme čelit hluboké ekonomické nejistotě. Je nesporné, že v současnosti jsme si svými společenskými cíli, stavem životního prostředí či osobní bezpečností jisti mnohem méně než kdykoliv od konce druhé světové války. Ačkoliv si neumíme představit, jaký svět zdědí naše děti, nemůžeme si už nalhávat, že bude lepší než ten náš.

Naší největší nadějí, že nebudeme opakovat chyby třicátých let, je fakt, že jsme se jich již dopustili. Jakkoliv nedostatečně

jevem občanské společnosti. Představují kolektivní projekt sloužící individuálnímu prospěchu. Nemohou existovat bez společné shody a – v poslední době – také bez společných výdajů. Ze své podstaty přinášejí praktický prospěch jak jednotlivcům, tak společenství. Trh ani globalizace něco takového dokázat nemohou – leda snad nějakou šťastnou shodou okolností. Železnice nebyly vždycky ekologicky šetrné, ačkoliv parní stroje vyprodukovaly celkově menší objem emisí než spalovací motory. Nicméně od samého počátku železnice byly, a musely být, vnímavé k potřebám společnosti. To je také hlavní důvod, proč nebyly příliš ziskové.

Pokud se vzdáme železnic nebo je předáme soukromému sektoru a vyhneme se kolektivní zodpovědnosti za jejich osud, ztratíme cenný a užitečný statek, jehož nahrazení nebo znovuzískání bude neúnosně nákladné. Pokud zlikvidujeme nádraží, což jsme začali dělat v padesátých a šedesátých letech vandalským ničením Euston Station, Gare Montparnasse a především velkolepého Pennsylvania Railroad Station na Manhattanu, budeme s nimi likvidovat i vzpomínky na sebevědomý občanský život. Není náhodou, že Margaret Thatcherová ostentativně nikdy necestovala vlakem.

Nedovedeme-li pochopit, proč bychom měli vynakládat naše společné prostředky na vlaky, není to jen proto, že jsme se všichni stali členy uzavřených komunit, mezi nimiž můžeme cestovat svými vlastními auty. Je tomu tak proto, že jsme se stali uzavřenými jednotlivci, kteří neumějí využívat veřejný prostor ke společnému prospěchu. Taková ztráta by ve svých důsledcích znamenala mnohem víc než úpadek či zánik jednoho z mnoha dopravních systémů. Znamenala by také, že jsme opustili moderní život jako takový.

si pamatujeme minulost, je nepravděpodobné, že bychom ignorovali všechna ponaučení, která z ní vyplývají. Pravděpodobnější je, že se dopustíme nových omylů, které budou mít neblahé politické důsledky. Je to ostatně spíše štěstěna než moudrý úsudek, co nás od takových důsledků zatím ochránilo. Nebylo by však vhodné usínat na vavřínech.

V roce 2008 podporovalo 43 % Američanů zvolení Sarah Palinové viceprezidentkou Spojených států, což je postavení jen „jeden tep srdce vzdálené“ od stále nejmocnějšího politického úřadu světa. Podobně jako holandsští demagogové využívající strachu z muslimských imigrantů či francouzští politici těžící z obav o francouzskou „identitu“ může Palinová a lidé její sorty na rostoucím pocitu dezorientace a strachu ze změn, které jsou zjevně mimo naši kontrolu, jen vydělat.

Jelikož pocit známosti zmírňuje nejistotu, vyhovuje nám více brojit a bojovat proti rizikům, o nichž se domníváme, že jim rozumíme: proti teroristům, imigrantům, nezaměstnanosti nebo zločinu. V příštích desetiletích však bude nejistota pramenit především z takových zdrojů, které většina z nás nedovede popsat: ze změny klimatu a jejích společenských a ekologických dopadů, úpadku světových velmocí a s ním souvisejícími „malými válkami“, z kolektivní politické bezmocnosti tváří v tvář vzdáleným nepokojům majícím rozkladné místní dopady. Právě z toho důvodu, že tyto hrozby tak snadno vyvolávají pocity hněvu a ponížení, jich dokáží nejlépe využívat šovinističtí politici.

Čím méně chráněná je společnost, čím slabší je stát a čím silnější je pomýlená víra v „trh“, tím větší je pravděpodobnost politické reakce. V bývalých komunistických státech byla celá jedna generace vychovaná ve víře ve volný trh a minimální stát, které nevyznávala jen jako cíle samy o sobě, ale také jako protiklad všeho, co bylo špatné na minulém režimu. V zemích, kde byly zkorumpované socialistické režimy se znepokojující

snadností vystřídány „kleptokapitalismem“, bude období bezprecedentní nejistoty pravděpodobně představovat těžkou zkoušku pro křehké demokratické struktury.

Mladí lidé ve východní Evropě byli vedeni k přesvědčení, že ekonomická svoboda a intervencionistický stát se vzájemně vylučují, což je dogma, které sdílejí s americkými republikány. Je paradoxní, že komunisté měli na tento problém podobný názor. V zemích, kde přežívá silná skrytá podpora této tradice, může být návrat k autoritářství velmi lákavý.

Severoameričané a Západoevropané naivně předpokládají, že mezi demokracií, lidskými právy, liberalismem a hospodářským pokrokem existuje nějaký nutný vztah. Nicméně pro většinu lidí po většinu času nespočívá legitimita a důvěryhodnost politického systému na existenci liberálních principů a demokratických forem, ale na řádu a předvídatelnosti. Stabilní autoritativní režim představuje pro většinu svých obyvatel lepší volbu než nefunkční demokratický stát. Můžeme-li mít demokracii, máme ji mít. Ale především chceme být v bezpečí. S růstem globálních hrozeb poroste i přitažlivost řádu.

To má vážné důsledky i pro dlouho zavedené demokracie. Nebudou-li existovat silné instituce ztělesňující společenskou důvěru, respektive spolehlivé služby poskytované dostatečně financovaným veřejným sektorem, budou lidé vyhledávat soukromé náhražky. I na sekulárním Západě pravděpodobně dojde k obrodě náboženství coby víry, společenství a doktríny. Cizinci, ať už jsou definováni jakkoliv, budou považováni za zdroj ohrožení, za nepřátele a soupeře. Stejně jako v minulosti i dnes hrozí, že příslib stability bude spojován s pocitem bezpečí pod vládou pevné ruky. Pokud levice nebude schopna nabídnout nějaké lepší řešení, nemělo by nás překvapit, že voliči budou na takovéto přísliby pozitivně reagovat.

Musíme se inspirovat způsoby, jakými na podobné problé-

my a hrozby reagovala generace našich prarodičů. Evropská sociální demokracie, stejně jako Nový úděl a Velká společnost ve Spojených státech, představovaly přímé odpovědi na tyto otázky. Na Západě si dnes jen málokdo dovede představit naprostý kolaps liberálních institucí, úplný rozpad demokratického konsensu. Nicméně zkušenosti z druhé světové války, respektive bývalé Jugoslávie, ilustrují, jak snadno může jakákoliv společnost upadnout do hobbesovské noční můry bezuzdného násilí a brutality. Máme-li budovat lepší budoucnost, musíme si především uvědomit, že i pevně zakotvené demokracie se mohou snadno zhroutit. Bez obalu řečeno, má-li mít sociální demokracie nějakou budoucnost, bude to sociální demokracie strachu.

Naším prvním úkolem tudíž je připomenout si úspěchy dvacátého století i pravděpodobné důsledky bezhlavé snahy o jejich demontáž. Možná to zní méně dobrodružně než plánování velkolepých radikálních změn, které bychom rádi uskutečnili v budoucnosti, a asi to skutečně méně dobrodružné je. Jak ovšem moudře podotkl britský politický filosof John Dunn, minulost je lépe osvětlená než budoucnost – vidíme ji jasněji.

Levice má co konzervovat. Že to zní jako paradox? Radikalismus v jistém slova smyslu vždycky spočíval v konzervování minulosti. V říjnu 1647 během debat v Putney, které probíhaly na vrcholu anglické občanské války, připomněl plukovník Thomas Rainsborough svým spoludebatérům: „Ten nejchudší obyvatel Anglie, stejně jako ten nejbohatší má svůj život ... každý člověk, který má žít pod nějakou vládou, se té vládě musí nejdřív svým vlastním souhlasem poddat...“ Rainsborough přitom nepoukazoval na nějakou sentimentální rovnostářskou budoucnost; odvolával se na rozšířený názor, že Angličanům byla ukradena jejich práva, která musí být získána zpět.

Podobným způsobem vyvěral hněv radikálů v Anglii a Francii raného devatenáctého století z velké části z přesvědčení, že ekonomika podléhá morálním pravidlům, která nový svět industriálního kapitalismu pošlapává. Vědomí této ztráty a jím podnícené revoluční nálady zažehly politickou odhodlanost raných socialistů. Levice měla vždy co konzervovat.

Instituce, legislativu, služby a práva, která jsou dědictvím velkolepé reformní éry dvacátého století, dnes považujeme za samozřejmé. Je na čase připomenout si, že ještě v roce 1929 to všechno bylo zcela nepředstavitelné. Máme to štěstí, že požíváme plodů společenské transformace, jejíž rozsah i dopad byly bezprecedentní. Je toho věru hodně, co potřebujeme bránit.

„Obranářská“ sociální demokracie má kromě toho velmi úctyhodnou tradici. Ve Francii na počátku dvacátého století vybízel vůdce socialistů Jean Jaurès své kolegy, aby podporovali malé obchodníky a kvalifikované řemeslníky čelící nástupu obchodních domů a masové výroby. Socialismus z jeho hlediska nespočíval pouze v plánování postkapitalistické budoucnosti, ale také a především v obraně těch, kteří jsou bezmocní a čelí hrozbě ekonomické likvidace.

„Levici“ si většinou nespojujeme s obezřetností. V západní politické symbolice označuje „levicovost“ radikální, destruktivní a inovativní postoj. Ve skutečnosti ovšem existuje úzký vztah mezi progresivními institucemi a duchem rozvážnosti. Demokratická levice byla často motivována vědomím ztráty. Někdy šlo o ztrátu idealizované minulosti, jindy o ztrátu morálních nároků bezohledně pošlapávaných soukromými zisky. Těmi, kdo během posledních dvou století přijali za svůj nezdolně optimistický názor, že jakákoliv ekonomická změna je změnou k lepšímu, jsou doktrinářští tržní liberálové.

Dědicem ambiciózního modernistického pužení ničit a inovovat ve jménu nějakého univerzálního projektu je dnes pravice. Počínaje válkou v Iráku přes touhu po demontáž

veřejného školství a zdravotnictví až po několik desetiletí probíhající projekt finanční deregulace, to vše ukazuje, že politická pravice – od Thatcherové a Reagana po Bushe a Blaira – opustila spojení politického konzervatismu se sociální zdrženlivostí, které jí tak dobře sloužilo od Disraeliho po Heatha, od Theodora Roosevelta po Nelsona Rockefellera.

Je-li pravda, jak jednou poznamenal Bernard Williams, že nejlepším důvodem pro toleranci je „...zjevné zlo plynoucí z nepřítomnosti tolerance,“⁶⁰ lze víceméně totéž říci i o sociální demokracii a sociálním státu. Pro dnešní mladé lidi je těžké si představit, jak vypadal život před vznikem těchto institucí. Pokud se ale nejsme schopni povznést k tomu, abychom je ospravedlňovali, pokud nám tedy chybí vůle teoreticky analyzovat své lepší instinkty, měli bychom alespoň připomínat dobře zdokumentované náklady, které by si opuštění těchto institucí vyžádalo.

Pro sociální demokraty je charakteristická jejich skromnost – což je politická vlastnost, jejíž přednosti jsou často přeceňovány. Měli bychom se o něco méně omlouvat za své minulé chyby a důrazněji mluvit o svých úspěších. To, že byly vždy jen částečné a nedokonalé, by nás nemělo znepokojovat. I kdybychom si z dějin dvacátého století neodnesli nic jiného, měli bychom si alespoň odnést ponaučení, že čím dokonalejší se zdá nějaké řešení, tím hroživější jsou jeho důsledky.

To nejlepší, v co můžeme doufat, je postupné zlepšování neuspokojivých okolností, a je to pravděpodobně to jediné, oč můžeme usilovat. Naši oponenti strávili poslední tři desetiletí snahou tato zlepšení systematicky podrývat a destabilizovat. To by nás mělo pohoršovat mnohem více, než nás to dnes pohoršuje. A mělo by nás to také znepokojovat, byť i jen z pragmatických důvodů. Proč jsme tak spěchali s bouráním ochranných hrází, které naši předkové tak pracně budovali? Jsme si tak jisti, že nás nečekají žádné povodně?

Nepokračovat v úsilí celého minulého století by znamenalo zradit jak předcházející, tak budoucí generace. Bylo by příjemné (ale zavádějící) tvrdit, že sociální demokracie, nebo jiné podobné hnutí, představuje budoucí ideální svět. To by znamenalo vrátit se k zdiskreditovanému vyprávění velkých příběhů. Sociální demokracie nepředstavuje ideální budoucnost, stejně jako nepředstavuje ani ideální minulost. V současné době je ale lepší volbou než všechny existující alternativy.

ZÁVĚR

Co ze sociální demokracie je stále živoucí
a co je již minulostí?

„Mnohé z toho jsem nechápal, leccos se mi dokonce ani nelíbilo, hned jsem ale poznal, že jde o něco, za co stojí za to bojovat.“⁶¹

George Orwell, *Hold Katalánsku*

V roce 2009 jsem v New Yorku pronesl přednášku, v níž jsem probíral některá z témat nadnesených v této knize. V následné diskusi položil první dotaz jeden dvanáctiletý školák. Pokládám za vhodné ji zde uvést, jelikož se vztahuje k otázce, jíž chci tuto knihu zakončit. Tazatel šel přímo k věci: „Dobrá, ale pokud si v běžném životě s někým povídáte nebo dokonce debatujete o takovýchto otázkách a padne slovo socialismus, je to, jako kdyby na ten rozhovor spadla cihla; pak už na něj není možné navázat. Co byste doporučil udělat pro obnovení takového rozhovoru?“

Jak jsem poznamenal ve své odpovědi, ve Švédsku by ona „cihla“ dopadla poněkud jinak. Odkazy na socialismus ani dnes nezpůsobí v diskusích v Evropě, Latinské Americe a mnoha jiných částech světa žádné trapné ticho. Jde o typicky americkou reakci a můj tazatel – americký školák – poukázal na vážný problém. Jednou z výzev, jimž musí čelit ti, kdo usilují o změnu směřování úvah o vládní politice ve Spojených státech, je překonání hluboko zakořeněné nedůvěry k čemukoliv, co zavání „socialismem“ nebo se tak dá označit.

Existují dva způsoby, jak se k této výzvě postavit. První možností je prostě neužívat pojem „socialismus“. Mohli bychom uznat míru znesvěcení tohoto termínu a myšlenky je-

jich spojením s diktaturami dvacátého století a vyloučit je z našich diskusí. Výhodou tohoto řešení je jeho jednoduchost, nevýhodou je možné obvinění z pokrytectví. Pokud nějaká myšlenka nebo politický program mluví jako socialismus a chodí jako socialismus, neměli bychom uznat, že jím je? Opravdu nelze doufat, že bychom mohli toto slovo zachránit ze smetiště dějin?

Nemyslím si, že je to možné. „Socialismus“ je pojem pocházející z devatenáctého století, který je poznamenán dějiny století dvacátého. To není nějaká nepřekonatelná vada. Totéž lze říct i o liberalismu. Dějinná zátěž nicméně představuje skutečný problém. Sovětský svaz a jeho državy se nazývaly „socialistickými“ a žádné argumenty („to nebyl skutečný socialismus“) to nezmění. Ze stejného důvodu je svým odkazem nenávratně pošpiněn i marxismus bez ohledu na to, jak prospěšná může být i dnes četba Marxe. Uvádět každý radikální návrh adjektivem „socialistický“ zkrátka znamená vyvolávat jalovou debatu.

Mezi „socialismem“ a „sociální demokracií“ je však velký rozdíl. Podstatou socialismu byla kvalitativní změna – nahrazení kapitalismu novým režimem založeným na zcela odlišném systému výroby a vlastnictví. Naproti tomu sociální demokracie byla založena na kompromisu. Předpokládala přijetí kapitalismu a parlamentní demokracie jakožto rámce pro řešení dosud zanedbávaných problémů širokých vrstev obyvatelstva.

Tyto rozdíly jsou podstatné. Socialismus – ve svých mnoha maskách a různě pojmenovaných vtěleních – selhal. Sociální demokracie se nejen dostala k moci v mnoha zemích, ale její úspěchy předčily i ty nejdivočejší sny jejích zakladatelů. To, co v devatenáctém století bylo idealismem a o padesát let později zásadní výzvou, se v mnoha liberálních státech stalo každodenní politikou.

Pokud proto v diskusi v západní Evropě, Kanadě či na Novém Zélandu padne výraz „sociální demokracie“ spíše než „socialismus“, žádné cihly nepadají. Místo toho se diskuse pravděpodobně stočí k velmi praktickým a technickým otázkám: Můžeme si ještě dovolit univerzální penzijní pojištění, podporu v nezaměstnanosti, dotované umění, levné vysoké školy atd., nebo jsou tyto výhody příliš nákladné na to, aby byly udržitelné? Pokud tomu tak je, co můžeme udělat pro to, aby byly dostupné? Které z nich, pokud vůbec nějaké, jsou nezbytné?

Širší otázka, kterou nepřímou kladou více ideologicky motivovaní kritici, zní, zda by takové státy sociálních služeb měly nadále existovat ve své stávající podobě, nebo zda se již přežily. Je systém ochrany a záruk poskytovaných „od kolébky po hrob“ „užitečnější“ než tržně založená společnost, v níž stát hraje minimální roli?

Odpověď na tuto otázku závisí na tom, co považujeme za „užitečné“ – jaký druh společnosti chceme a jaké druhy opatření jsme ochotní tolerovat nebo prosazovat, abychom jí docílili? Jak se mi, doufám, podařilo v této knize dokázat, otázku po „užitečnosti“ je třeba přeformulovat. Pokud se omezíme na problémy ekonomické efektivity a produktivity a budeme ignorovat etické souvislosti a širší otázky společenských cílů, nemůže se nám povést ji vyřešit.

Má sociální demokracie budoucnost? Během posledních desetiletí dvacátého století se rozšířil názor, že sociálnědemokratický konsensus předchozí generace se začal rozpadat proto, že nebyl schopen nabídnout vizi, natožpak praktické instituce, které by přesahovaly národní stát. Co může sociální demokracie nabídnout, jestliže se svět stává menším a státy mají čím dál tím menší vliv na každodenní chod mezinárodního hospodářství?

Tento problém se stal naléhavým v roce 1981, když byl ve Francii zvolen poslední socialistický prezident na základě sli-

bu, že bude ignorovat evropská nařízení a dohody a svou zemi povede do autonomní (a socialistické) budoucnosti. Během dvou let byl François Mitterand nucen obrátit kurs a – podobně jako britská Labouristická strana o několik let později – přiznat, co se nyní zdálo jako nevyhnutelné – totiž že na státní úrovni nelze prosazovat žádné typicky sociálnědemokratické programy (v oblasti daní, přerozdělování nebo veřejného vlastnictví), které by odporovaly mezinárodním dohodám.

Dokonce i ve Skandinávii, kde byly sociálnědemokratické instituce mnohem hlouběji kulturně zakořeněny, se zdálo, že členství v EU – nebo dokonce jen účast ve Světové obchodní organizaci a dalších mezinárodních agenturách – omezuje domácí legislativu. Zkrátka řečeno, zdálo se, že sociální demokracie je odsouzena k zániku právě kvůli té internacionalizaci, kterou její raní teoretici tak nadšeně vykreslovali jako budoucnost kapitalismu.

Viděno z tohoto úhlu pohledu představovala sociální demokracie, podobně jako liberalismus, vedlejší produkt evropského národního státu: politickou ideu chápanou jako odpověď na sociální problémy industrializace vyspělých zemí. Nejde jen o to, že socialismus nikdy neuspěl v Americe, ale i o to, že sociální demokracie jako fungující kompromis mezi radikálními cíli a liberálními tradicemi nenašla mimo Evropu na žádném kontinentu širší podporu. Většina nezápadního světa netrpěla nedostatkem nadšení pro revoluční socialismus, ovšem exportovat ono typicky evropské kompromisní řešení nebylo možné.

Kromě toho, že je svázána s jediným privilegovaným kontinentem, byla sociální demokracie produktem jedinečných historických okolností. Proč bychom měli předpokládat, že se tyto okolnosti budou opakovat? A pokud se nemají opakovat, existuje nějaký důvod, proč by měly budoucí generace následovat příklad svých prarodičů, kteří v minulých desetiletích nacházeli prozíravé a prozřetelné kompromisy?

Nicméně pokud se mění podmínky, měly by se měnit i postoje. Můžeme očekávat, že ideologičtí zastánci dogmatu volného trhu se teď na určitou dobu odmlčí. Takzvaná skupina G-20, tedy sdružení nejdůležitějších zemí, vzbuzuje značnou nevoli mezi menšími státy, jež se nemohou podílet na jejích jednáních, a její snaha hrát do budoucna hlavní roli v přijímání strategických rozhodnutí s sebou nese významná rizika. Vznik takového uskupení nicméně bezesporu potvrzuje návrat státu do centra dění. Zprávy o jeho údajné smrti byly silně zveličené.

Pokud budou státy nadále existovat a pokud budou hrát nějakou roli v životě společnosti, zůstane odkaz sociální demokracie relevantní. Minulost je pro nás zdrojem ponaučení. Edmund Burke ve své pesimistické dobové kritice Francouzské revoluce varoval před mladickou tendencí zřikat se minulosti ve jménu budoucnosti. Společnost, jak napsal, je „...partnerstvím nejen těch, kdo právě žijí, ale všech živých, zemřelých a dosud nenarozených“.⁶²

Tento postřeh je obvykle interpretován jako výraz konzervativního postoje. Burke však má pravdu. *Všechny* politické argumenty musí vycházet nejen z toho, že formulují sny o budoucích zlepšeních, ale také z toho, že ocení dřívější úspěchy – ty, které jsme dosáhli my sami, i ty, kterých dosáhli naši předchůdci. Tento požadavek levice příliš dlouho ignorovala. Byli jsme v zajetí romantiků devatenáctého století, příliš rychle jsme chtěli odvrhnout starý svět a všechno existující jsme podrobovali radikální kritice. Taková kritika je možná nezbytnou podmínkou skutečné změny, ale také může vést k nebezpečným omylům.

Ve skutečnosti totiž můžeme stavět jen na tom, co máme k dispozici. Jak dobře věděli oni zmiňovaní romantici, jsme zakořenění v dějinách. Pro generace devatenáctého století netrpkavě očekávající změny byly „dějiny“ jakýmsi nepohodl-

ným břemenem. Z minulosti zděděné instituce představovaly překážku. Dnes máme dobré důvody uvažovat odlišně. Svým dětem dlužíme lepší svět, než jsme zdědili, ale zároveň také něco dlužíme těm, co tu byli před námi.

Nicméně podstatou sociální demokracie nemůže být jen ochrana úctyhodných institucí před horšími alternativami. Ani není důvod, aby tomu tak bylo. Mnohé z problémů současného světa lze nejlépe vyjádřit jazykem klasického politického myšlení. Všichni jsme si instinktivně vědomi problémů spojených s nespravedlností, nepoctivostí, nerovností a nemoralitostí. Jen jsme zapomněli, jak o nich mluvit. Sociální demokracie kdysi takové otázky formulovat uměla; pak ovšem i ona ztratila nit.

Sociálnědemokratická strana v Německu je obviňována svými kritiky z toho, že opustila své ideály a usiluje o sobecké a provinční cíle. Sociální demokraté napříč celou Evropou mají problémy s tím, jak formulovat svůj program. Ochrana a obrana místních a skupinových zájmů nestačí. Pokusení uvažovat tímto způsobem, tedy chápat německou (respektive holandskou či švédskou) sociální demokracii jako něco, co je vhodné pro Němce (respektive Holanďany či Švédy), tu bylo přítomné vždycky. Dnes, jak se zdá, zvítězilo.

Oběti hrůz balkánského konfliktu nezapomněly na mlčení, s nímž západoevropští sociální demokraté reagovali na události ve vzdáleném regionu, o němž raději nic nechtěli vědět. Sociální demokraté se musí znovu naučit uvažovat v horizontu přesahujícím jejich hranice. Radikální politika založená na úsilí o rovnost či sociální spravedlnost, která je zároveň hluchá k širším etickým problémům a humanitárním ideálům, trpí zásadní inkoherencí.

George Orwell kdysi poznamenal, že „to, co průměrného člověka přitahuje k socialismu a nutí jej nasazovat pro něj i svou kůži, ona ‚mystika‘ socialismu, je myšlenka rovnosti“.⁶³

To platí i dnes. Právě rostoucí nerovnost uvnitř společností i mezi nimi vytváří tolik sociálně patologických jevů. Společnosti trpící nerovností, která dosahuje obrovských rozměrů, jsou navíc nestabilní. Dochází v nich k vnitřnímu štěpení a dříve či později i k vnitřním sporům, které většinou nekončí demokratickým řešením.

Když jsem se od svého dvanáctiletého spoludebatéra dozvěděl, že o těchto problémech opět diskutují školáci – i když zmínka o „socialismu“ znamená konec debaty – bylo to pro mne velmi uklidňující zjištění. Když jsem v roce 1971 začal přednášet na vysoké škole, byli studenti posedlí diskusemi o socialismu, revoluci, třídním boji a tak podobně. Většinou se vztahovaly k tomu, čemu se tehdy říkalo „třetí svět“. Blíže k domovu se tyto problémy zdály být vyřešené. Během následujících dvou desetiletí se debaty posunuly k subjektivnějším otázkám – feminismu, právům homosexuálů a politice identity. Politicky sofistikovanější studenti se začali zajímat o lidská práva a znovu oživený koncept „občanské společnosti“. Během krátkého období po roce 1989 byli mladí lidé na západních universitách přitahováni bojem za svobodu nejen ve východní Evropě a Číně, ale i v Latinské Americe a Jižní Africe. Hlavním tématem dne byla svoboda: svoboda od otroctví, násilí, útisku a barbarství.

A pak přišla devadesátá léta – první ze dvou ztracených desetiletí, během něhož přelud prosperity a neomezeného osobního vzestupu vytěsnil veškeré diskuse o politickém osvobození, sociální spravedlnosti nebo kolektivní akci. V anglicky mluvícím světě pak sobecký amoralismus Thatcherové a Reagana, který lze shrnout slovy francouzského státníka devatenáctého století Guizota „Enrichissez-vous!“, ustoupil prázdným frázím politiků generace poválečného babyboomu. Za Clintona a Blaira atlantický svět ve své samolibosti stagnoval.

Až do konce osmdesátých let bylo poměrně vzácné nara-

zit na nadané studenty, kteří by se jakkoliv zajímali o studium na vysoké obchodní škole.⁶⁴ Vysoké obchodní školy jako takové byly mimo Severní Ameriku vlastně prakticky neznámé. Dnes jsou tyto aspirace – i tato instituce – něčím zcela běžným. Nadšení předchozích generací pro radikální politiku bylo vystřídáno čirými mystifikacemi. V roce 1971 byl téměř každý student „marxistou“ (ať už toho či onoho ražení), nebo za něj aspoň chtěl být považován. V roce 2000 mělo jen velmi málo bakalářských studentů nějaké ponětí o tom, co to vůbec znamená, tím méně proč to kdysi bylo tak přitažlivé.

Bylo by tudíž příjemné zakončit myšlenkou, že jsme na prahu nové éry a že sobecká desetiletí máme za sebou. Byli však moji studenti v devadesátých letech a později skutečně sobečtí? Ze všech stran byli ujišťováni, že radikální změny jsou věcí minulosti. Neměli žádné příklady hodné následování, žádné diskuse, do nichž by se mohli zapojit, žádné cíle, o něž by mohli usilovat. Pokud všichni ve vašem okolí považují za cíl života úspěch ve světě byznysu, ztotožní se s ním automaticky i všichni mladí lidé, kromě těch nejvíce nezávislých. Jak víme od Tolstého: „Člověk si zvykne na všechno, zvláště když vidí, že celé okolí žije stejně jako on.“

Doufám, že napsáním této knihy jsem poskytl určité vodítko pro ty, kteří se snaží vyjádřit své námitky vůči našemu způsobu života – zejména pak pro mladé lidi. Jako občané svobodné společnosti máme povinnost kriticky nahlížet na svůj svět. Pokud ale máme za to, že víme, co je špatně, musíme na základě tohoto pochopení také jednat. Filozofové, jak zní známý postřeh, zatím svět jen různě vykládali. Jde však o to jej změnit.